

1860r

NYILVÁNOS

KOLOZSVÁRI ROM. KATH.

NYILVÁNOS

TELJES GYMNASIUM

É V K Ö N Y V E I.

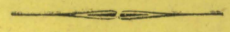

SZERKESZTÉ

SZERKESZTÉ

UGYANAZON TANINTÉZET

TANÁRI KARA.

IX. FÜZET.

IX. FÜZET.

18⁵⁹/₆₀.

A rom. kath. lyceum beállítva

A KOLOZSVÁRI ROM. KATH.

NYILVÁNOS

T E L J E S G Y M N A S I U M

É V K Ö N Y V E I.

SZERKESZTÉ

UGYANAZON TANINTÉZET TANÁRI KARA.

IX. FÜZET.

18⁵⁹/₆₀.

KOLOZSVÁRTT.

A rom. kath. lyceum betűivel.

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

T A R L Ó Z A T

a középkori tudományosság és művészet mezején. *)

Századunkat mitveltnek, a fölvilágosodás századának szokták nevezni elanynyira, hogy az ember kísértetbe jő azt hinni, mintha az emberi szellem emez örök törvényét és életelemét csak most kezdené valójában ismerni, s mindezideig hervasztó tespedésben pangott volna; mindazáltal, ha komolyabb vizsgálat alá vesszük a tüneményeket, úgy találjuk, hogy a dologban több az ámtítás, mint a valóság, több az önhizelgés, mint az igazság. A tudományok — úgy mondják — virágzásban vannak. S ebben, — ha a dagadó árként özönlő könyvek és azok száma után kell itélni, kiket tudósokul hirdetnek, — igazuk van; de ha a nevére érdemes tudományossághoz még alaposág is kívántatik, vajmi szelidebben kell éreznünk a tudományok fönnen hirdetett virágzásáról; mert kik a tudományokat alaposan művelik, azoknak száma korunkban sem oly szerfölötti, — a többi csak fölületességen kapkodó avatatlan sereg. Minden kornak, minden századnak voltak tudományosan kiképzett emberei; de egyiknek sem juta eszébe századát a fölvilágosodás századának nevezni; ezzel csak a XIX. század hizeleg önmagának, s ez az oka annak, hogy oly sokan vannak, kik szemeiket az igazság s szivöket a háladatosság előtt bezárják; kik egy nagyszerü eseményekkel gazdagon átúszott korszak történeteiből alig emlékeznek egyébről, mint egy-két jelenetről, hol talán az emberi gyarlóság a korszükségek hatalma s az események tolongása között elcsuszamlott; az ő történelmi tudománytárukban nincsenek följegyezve az évezredes izzadalmak, a tengernyi áldások, a soha föl nem számítható, soha eléggé nem méltányolható áldozatok; de bezzeg vannak más torzfogalmaik s annál több koholmányuk: ezekről aztán bámulatos (!) állhatatossággal tudnak emlékezni s

*) Kűttők: *Beyträge zur Geschichte der Erfindungen*, von Johann Beckmann, Leipzig, 1783. — *Karl Friedrich Beckers Weltgeschichte*. Berlin, 1837. — *Die allgemeine Geschichte der Völker und ihrer Cultur*, von Dr. Rudolf Lorentz, Elberfeld, 1837. — *Katholische Stimmen v. G. Jos. Götz*, Regensburg, 1841. fordítva a pesti növ. papság magyar iskolája Munkálatának IX. köt. 1842. — *Religio és Nevelés*, több évfolyam. — *Caládi Lapok*, 1852. Pest. — A ker. hit s egyház történeti kifejlése, írta Körnöczy Imre, Pest, 1845—1851. — *Ujabb levelek a fensőbb katholicismusról*, írta Hoványi, Bécs, 1855. — *Emlékkönyv*, kiadja Danielik János, Pest, 1852. — *Hajdan-, közép- s újabbkori híresb képvisők stb.* Novák Dániel, Buda, 1835. — *Atlas historicus*, a Mareclino Reischl Benedictino, Aug. Vindellicorum, 1758. — *Institutiones Historiae Ecclesiasticae*. Nicol. Joan. Cherier, Pestini, 1841. — *Quaedam animadversiones in medium aevum*. Joan. N. Ujfalussy, I. K. Doctor. Pestini, 1839. — *Világtörténet*. Bumüller Jánostól, magyarítva Fenicz Jánostól, Pest, 1855. és mások.

ezeket annál kiáltóbb szinezettel s valóban meglepő ügyességgel birják fölhordani. Pedig szellemünk nemességének jelleme az igaznak fölkeresése és szerelme. — De mivel a historia, mint concretumából levont tudomány, emberek kezelésének műve: sehol a ker. egyház ellenének gyűlölete oly erkölcsileg megfoghatlan kárvágygyal ki nem ömlött, mint ezen, az igazság fényének lenni kellendett lapokon. Zúzzátok össze a gyalázatost! elharsogá Voltaire, s az istentagadásig sülyedett, különben szellemdús íróval frigyet kötve, a tény-torzítás mesteriségében már pihenő felekezetek föltúrt karokkal neki rontának a történetek isteni épületének, hol a multak emlékei, a való kendőzetlen egyszerűségében tiszteletre méltólag nyugovának, s a mit a ker. egyház gyűlöletén elvadult indulat ott lelni égett: azt a csapodár képzelet oda varázsolta, az elfajult ész oda okoskodta, a készséges szolgálata s hú frigy társ — az emlékezet már okadatolva hajszálig ott találta, s a rózsa színes, illatos nedvébe mártott toll azt oly igézőleg, anynyi csalékony ragyogvánnyal rajzolta le, hogy a kapzsi világnak szeme káprázék és megzavarodott Clionak ezen új tündéri alakzatán. Azért de Maistre már korában megjegyzé, hogy a történettan egy nagy összeesküvés az igazság ellen. A szapora művek vonzó kelleme, színleges történeti alapossága, az ellenmondásra fortélyosan kiszámított rémítgetés, a meghódolás esetére pedig a nyarendett fölvilágosodott névnek kábító füstje: kelletténél több és hathatósabb indok volt arra, hogy pár évtized lefolytával a megvesztegetett történelem, a mult meghamisított szava az egyház ellen ellenszenvet, gyűlöletet és megvetést támasztott, az elméket nagyrészből mind hatalma alá veté s ott tartja maiglan.

Pedig az egyháznak köszönjük mindazt, mi emlékeinkben tündöklő, mi történetünkben dicső, mi intézeteinkben szép és magasztos. Az egyház a középkorban oly áldásosan működött, mint mikor az égbe föltornyosodó havasok csúcsán a hó, verőfény melegétől elolvadva, lehömpölyög, és lehömpölyögve nagyobbodik az ár, s ezüstcsermelyekben szétözönlik a völgyeken, szét — életet keltve a réteken. Szív és ész, polgárisodás és szabadság mellette tanúskodnak, áldásait a hálátlanságnak lehetséges ugyan szóval eltagadnia, de eltörölnie a történet könyvéből s az emberiség szívlapjaiból soha; sikerülhet emléksobrait ködfátyolával eltakarnia, de végkép lerontania soha.

Ha colossalis előítélet és elfogultság nem tartaná korunk fiait lekötve; ha az igazságot komolyan és őszinte lélekkel nyomozni akarnák; ha az alapos kath. és prot. munkákat tanulmányoznák: szégyenleni fognák a középkorra szórt rágalmak majomszerű ismétlését. Ám ki a multról semmit sem akar tudni: annak a jövőre sincs joga.

Távol legyen azonban tőlem azon állítás, mintha a közönséges népműveltség, a tudományok és szépművészetek fejlődése a középkorban azon fokon állott volna, melyen most áll Europa több tartományában; hiszen mindent egyszerre teremteni nem lehetett! de nem is élünk ám a IX., hanem a XIX. században. Elöttünk vannak a kereszténység 18. százados törekvésének tapasztalásai és eredményei, a sajtó pedig eszközül szolgál mindennemű ismeretek s tapasztalásoknak gyors, és pedig általános elterjesztésére is, melynek hiányában a középkor 30. év alatt nem vihetett végbe anynyit, menynyit a mostani ugyananyyi nap alatt. A haladás tehát lassú lehetett, mivel az új gondolatok és eszmék többnyire csak szóval közöltettek, és azért soká csak kevésnek birtokában lehettek, míg lassankint terjedtek messzebbre. Most a közepszerű tej is képes könyvet kiadni, és a közönséges ember is csekély költséggel szerezhethet kis házikönyvtárt; a sajtó föltalálása előtt pedig épen oly nehéz volt valamely irományt

közrebocsátani, mint költséges könyvet szerezni. — A kereszténység elhintett magva, mely csak fokozatosan fejlődhetett, nem hozhatta mindjárt vetésekor azon gyümölcsöket, melyeket a növekedés hosszú évszázadai után mutathatott. De a fölvilágosodás és műveltség különben is lassan érő növény, melyre gondos ápolás és ezenfölül az égnek áldása szükséges. Az időnek megvan a maga ifju és agg kora, egyik a másik nélkül nem lehet. Semmi sem történik egyszerre, és a természetnek Isten alapította rendjében nincs ugrás. Esztelen az, ki tavasszal ohajt őszzsel érő gyümölcsöt.

A középkor tulajdonképen egy rendkívül nagy népvándorlással kezdődik. E fontos körülményt, ha igazán akarunk szólni ama nehéz időkről, sohasem kell felednünk. A nyugatrómai birodalom az érintett vándornépek rohama alatt összeroskadván, e félvada kszelidítése egyedül az egyház gondjaira hagyatott. — Hogy ily roppant munka végbevitelére nem évek, hanem századok szükségesek: ezt egy pillanat Ázsia- és Afrikára igazolja. Korunknak fogalma sincs azon nehézségekről, mikkel az egyház e dicső föladat kivitelében folyvást küzdeni kénytelenült; csak lassan s későn fejlődhetett ki az új műveltség; igen, mert a nevelőnek előbb saját lételeért kelle növendékeivel vívnia, új társadalmi s polgári életet alkotnia, földet művelnie, őserdőket ritkítania, városokat alapítania, vérboszút és rabszolgaságot eltörlenie, vagy legalább enyhítenie, mielőtt a szellem magasabb röptére gondolhatott volna. Sok századnak kelle tehát enyészetre hajlania, míg az emberi ész a naponkint tett tapasztalások tömegéből, a mai vélemények-, sejdítések- és tudatokhoz juthatott. Sok mélyen belátó elmének kelle addig előre munkálkodnia, míg a célra biztos tapasztalásokat gyűjteni lehetett. És mégis sikerült az egyháznak a természet durva-erős fiait egy sajtyszerű, bámulatos műveltség magaslatáig emelnie, miről kétkedni lehetetlen, ha a középkor elejét annak végével összehasonlítjuk, társadalmi, vallásos, állami, tudományos és művészeti fejlődését tekintve.

Ki csak távolról is bepillantott az egyház történetébe: az tudni fogja, hogy e sötétnek kikiáltott korszak volt épen az, melyben Europa népei egyenesen a római szék buzgalma által és szellemében lőnek keresztényekké. — Ez azon sötét kor, melyben a hierarchia Európát pusztító lávaként előnteni kész vad népek rohamát fölfogva, részént, s legtöbb esetben, tanítás, részént ker. szellemtől lelkesült harcziás vitézség segedelmével a durva erőszakon győzedelmeskedett. Ez azon kor, melyben Európának legtöbb püspökszéke, mint a műveltség- és tudományosságának az ellenséges berohanások ellen emelt végvárai, alapítottak. Tény, hogy a ker. hitnek, mely nélkül nincs fölvilágosodás, elterjesztését s plántálását a földnek legtöbb tartományában a pápák vették legelőször munkába s ők teljesítették is, úgy, hogy a pápa csaknem mindenik nemzethez intézhetné eme kérdést: „Honnan nyerted kereszténységed s az ezzel virágzásnak indult műveltséget?“ s kénytelenek lennének megvallani: „Azon papok kezéből, kiket Róma küldött hozzánk.“ S ez igen természetes; mert, mint Kölcsey mondja, „azon sokféle és sok felől nem beköltözött, de berohant népnek, mely a római birtokokat egymás után meglepte, elmúlhatlan szüksége volt egy oly középpontra, mely által bizonyos meghatározott pályába szoríttassék, mint a planéták a nap által. S ez a pont a hierarchia lőn. Azon sokféle rajnak, azon sepredekésen összefolyt, bárdolatlan, de erővel teljes generationnak elmúlhatlan szüksége volt egy oly fölülre, mely alatt magát a kívánt tisztulásig kiforrhassa, a nélkül, hogy az idő előtt szétpattanjon. S ez a fölülre a hierarchia lőn. De magok a hierarchák nem hagyták azt csak holt eszköz gyanánt szolgálni. Ezer-

féle impulsiókat adtak ők Európának, melyek Európának jövő sorsára, kifejlésére, emberesedésére csalahatlanul előre dolgoztak.“ —

„Bizonyosan, mond Herder is, a római püspök sokat tett a ker. világra nézve; hív maradva városa nevéhez, térítés által nem csak egy egész világot hódította meg, hanem efölött törvények, erkölcsök és szokások erejénél fogva tovább, hathatósabban és nagyobb bensőséggel is kormányzá azt, mint a hajdani Róma a magáét... Anglia, Németország legnagyobb része, az éjszaki tartományok, Lengyelország, Magyarhon — az ő követségei s intézetei által lőnek keresztény álladalmakká; sőt, hogy egész Europa nem nyeletett el a hunok, szaracenek, tatárok, törökök, mongolok által — talán örökre, többi közt az ő műve is. A megmentett őskor is az ő műve, s Róma megérdemli, hogy ezen megmentett kincsek zajtalan temploma maradjon.“ —

Kik azt hiszik, hogy a középkori szerzetesek a sötétség és babona fekete fátyolát szőtték zárdai magányukban, hogy azzal eltakarhassák a nagy tömeg szemei elől a műveltség és tudományosság boldogító világát: ezek bocsátkozzanak le az elmúlt idők történelmi csarnokába, és tekintsek meg ott keletkezéseitől kezdve a szerzetes élet működéseit, s bizonyára igazságosabb itélettel lesznek felőlők. — Nem csupán egyesek emelkedtek ki a tudományosság mezején a zárdák falaiból, kik a népeknek világító toronyként tündöklöttek elmeszüleményeikkel, minők voltak: Athanáz, nagy Vazul, nyssai és nazianzi Gergely, aranszajú sz. János, Ambrus, Ágoston, Jeromos, Leo és Gergely pápák s még igen sokan; hanem maga a tudomány műhelye, a muzsák lakjai a kolostorok lettek. Nyugaton kiváltkép, hol a romba dőlt római birodalmat vad népek kerítvén hatalmukba, a műveltség és tudomány egyedüli menedékhelye a kolostorok voltak. A barbár fegyverektől üldözött muzsák csöndes lakást és szives fogadtatást csak a zárdai magányban találhattak. Itt maradtak fön még maradványai a szebb műveltségnek, melyeket a pusztító véres dúlásokból megmenteni még lehetett. „A művészség, a földművelés, a kereskedés nem egyedül a vallás miatt szentté lett helyeken találtak-e nyughelyet és később virágzást? — kérdi Kölcssey. Hol maradtak meg a classikus írók nagybecsü dolgozásai, hanemha a klastromokban? hol a római nyelv, hanemha az istentiszteletben? s mi lett volna a tudományokból, s mi lett volna a későbbi generatióból tudományok nélkül, ha a gondviselés ezen az úton nem segített volna?“ —

Különösen a sz. benedeki szerzetesek hervadhatlan érdemkoszorút fűztek maguknak, midőn a jelesebb elmeszüleményeket leirván, az enyészettől megóvták azon munkákat, melyek nélkül a műveltség fejledezése igen nehezült volna. A kolostori tanodák voltak egyedüli fényderítő intézetei e kornak, melynek habár halvány világa nem is mérkőzhetik napjaink kifejlettebb műveltségével, de saját idejökben a sötétség ellen az egyedüli gátfalat ők képezték. Közönségesen a nemzetek újabb apostolai valának a legrégibb zárdák első alapítói, honnan a szellemi világ jótékony sugárit minden irányban terjeszték. Egész tartományok értelmi gyűpontjai gyanánt tündöklenek e házak a mult századok évkönyveiben. Monte-Cassino az olasz félszigeten, Némethon déli részein St. Gallen, közepén Fulda, éjszakon a szászok közt Corvey sokáig szolgáltak növényiskolául erény és tudomány által kitünő férfiak képzésére. Könyvtáraink zsengeit is e barátoknál, jelesen a benedekieknél keressük, kiket elmésen az on idők eleve n y o m d á i n a k neveznek. — Hogy ne birták volna föntartani a pogány irodalom terményeit, midőn Hardouin a régi classikusok készítését, vagyis utánozott koholását akarja

rájok fogni? oly ügyes embereknek tartja őket. Ugyanazok fordítanak először figyelmet a hazai nyelvre, kik a latin hagyományokat megőrizték, s Rhoswitha szerzetesnőt mondják a német dráma anyjának. Ha egyes rendek és szerzetes házak részletes történeteit olvassuk, akkor látjuk át igazán hasznos tevékenységök egész dús mezejét. Naitan pictonok királya 680. körül templomot akarván kőből emelni, Ceolfrid apáttól kért és kapott építészeket. Hires képművészek a kolostorok falai között gyakran éveken keresztül lélekemelő munkát s becsületes élelmet találtak. Mi az 5-ik század óta egyházunk örömére, az élet csinosítására, a népek sorsának enyhítésére, s egy azelőtt ismeretlen szellemi mozgalom ébresztésére történt: csaknem mind a kolostoroktól eredett. Azért mondá lelkes Montalembertünk a szerzetes rendek mellett 1844. maj. 8. tartott hires beszédjében: „Hol a kereszténység hirdetve s elfogadva lön, mindenütt kolostorokkal árasztá el a föld színét. Ezek adák a catholicismusnak legnagyobb papáit, legjelesb tanárait, legszentebb püspökeit, legbuzgóbb apostolait. De különben is minő szolgálatokat tevének a világnak! Azon általános sötétségben, mely a római birodalom összeomlására következett, fénytornyai valának az új népeknek 20. nemzedéken át. Europa felét ők tevék lakhatóvá s termékenynyé. A hellen és római tudomány és költészet remekeit, a nemzeti élet emlékeit s történeti okleveleit, anynyi beces kéziratot, szóval: majd minden elemeit ők menték meg ama finomabb műveltségnek, melyből ma dühös elleneik a legélesebb fegyvereket készítek. Szintén kizárólagos tanítói voltak ezer éven keresztül a ker. Európának. A művészet minden ágát megőrzék és ápolták, s oly óriási alkotványokkal halmozák el földünket, melyek szemlélete romjaikban is bámulatra kényszerít.“

Azonban saját koruknak nem csak a szellemi műveltség egyik főtenyezőjét képezték a kolostorok, hanem az anyagnak is ők voltak előmozdítói. „Egyik kezüket az ekén, másikban az evangéliumot tartván“, így művelék ki Európát. Sivatag pusztákat, rengeteg erdőt választottak lakásul, s munkás kezeik alatt kies vidékké, a parlagon heverő területek termékeny szántóföldekké lettek. Vizek és mocsárok kiszáritását, az erdők kiirtását működéseik közé számították. „Mit eigener Hand“, mondja Hurter, III. Ince pápa életének leírásában, rodeten die Mönche den Wald, und bereiteten, wo sonst der Bär, der Wolf, das Elend gehaust, friedliche Wohnstätte der Menschen. Sie leiteten die wilden Gewässer ab, wiesen durch Eindeichungen die austretenden Ströme in ihr Bette zurück, und bald winkten lachende Auen, fette Weiden. wo zuvor nur die Eule gekreischte hatte, sonst einzig der traurige Ruf der Unke gehöret ward. Überall, wo sie sich erhoben, trat Aubau, Milderung des Zustandes, freundliches Verhältniss zu den untergegeben hervor.“ — Így ritkítá meg a 12. században egy praemonstrati prépostság Jura völgyének áthatlan erdőségeit. Így száritották ki a cisterci szerzetesek a Saonne folyam okozta mocsárokat, annak óriási munkával véghezvitt szabályozása által. Átjárású révek, hidak, utak építése — barátok műve volt; Franciaországban egykor hídcsináló rendtársulat működött. Az avignoni hires hidat, mely nagy íveivel ma is mint remekmű bámultatik, egy kolostor építé, valamint a nagy utat is, mely Conseilleből Genfbe visz. A gyapjuszövés Pomeránia- és Prussiaiba cisterciek által vitetett be. Szerzetesek valának az elsők, kik a kertek műveléséhez szükséges különféle eszközöket készítették, s gazdasági naptárakat tartottak, melyekbe minden idevágó tapasztalatukat leírva letették. A Rajna mentében fekvő legnevezetesebb szőlőhegyeket is nagy Károly idejében barátok kezei ültették be. Ha Anglia már a 11. században szebb földművelésnek örvendett; ha kevesebb erdeje és vad legelője, de annál több

termékeny földje s jól művelt rétje volt, mint sok más országnak: ezen elsőséget, mely jövő nagyságának szintén egyik alapja volt, a kolostoroknak köszönje. —

Mit tett nagy Károly a tudományok előmozdítására s a fölvilágosodás terjesztésére alattvalói között: mindenki előtt tudva van. E hatalmas uralkodónak minden gondolata, ohajtása, minden terve odá célzott, hogy a német népeket, miután hatalmát fölöttük kiterjeszté, a kereszténységnek megnyerje s ez által egyszersmint közöttük a polgárisodást terjeszse. Nagyobb birtokain iskolákat alapított a cselédség gyermekeinek, meglátogató azokat személyesen, buzdította és dicsérte a jó, szorgalmas tanulókat, megszegyenyítette és fenyegette a rest- és erkölcsteleneket, még pedig annál keményebben, mert tapasztalá, hogy azok többnyire a főbbrendű szülék gyermekei. Igen ügyelt arra, hogy a zárdaiskolák meg ne szűnjenek, sőt szaporodjanak; szintúgy rendelt plebánia-iskolákat is. Italiából énekeseket hozatott, kik a frankokat az egyházi énekekben oktassák. Más műveket is pártfogolt a császár, nevezetesen az építészetet; szóval: minden szép- és jónak magvát ápolá; s ha mi a következő szomorú időben kiveszett is, de az általa adott lökés folyton hatott, és a mit ő alkotott, az nem enyészhetett el egészen.

Mily komolyan vitte legyen a császár népei fölvilágosodási ügyét, onnan is kitetszik, hogy a néptanítók és lelkészek képezése mindenek fölött szíven feküdt; azért az apátok- és püspököktől bizonyos időben körülményes tudósítást kívánt az iskolák állapotjáról, mint ezt capitulárjai bizonyítják; sőt az egyháziaknak további művelődése végett zsinatokra adott alkalmat, hová gyakran a történelem-, hit- és erkölcstanból maga is küldött megfajtott föladatokat. Még léteznek irományok, melyeket császári parancsból szerkesztettek. Rhabanus Maurus, Strabo Walfried, floriaci Hugo a szent-írást, később pedig Weisenburg Otto tudós szerzetes a négy evangéliumot rimekben és a zsoltárokat németre, szintén nagy Károly rendelkezéséből fordították. Ugyanezen korban Freculph lizeuxi püspök éles elmével írt krónikáját bocsátotta közre, melyet a XI. században aschanffenburgi Lambert jeles története követett. — Meg kell itt említeni, hogy nagy Károly terveiben I. Adorján — ki személyes barátja vala — és IV. Leo pápánál mindenkor a legnagyobb és leghasznosabb tanács- és segítségére talált. — Bizonyára nem is sikerült volna e nagyszerű népnevelés, ha felsőbb tekintély egy középpontból nem vezérli azt; hiszen maga Voltaire is a római útnak tulajdonítja nagy Károly országolásának csinosabb színezetét. — Udvarába tudós férfiakat hívott, mint a sz. benedekrendi Alcuin Angliából, Eginhardot s másokat, kiknek tanácsain indult, s kikkel tudományos társulatot alkotott. Nagy Károly maga folyvást beszélt latinul, értett görögül, német nyelvtanról gondoskodott, összegyűjté a régi hősdalokat. Főleg a ker. művelődést viselvén szíven, megjelent a püspökök gyülekezetén, s az ottan hozott üdvös rendszabályok fogamatba vételéről császári tekintélyével gondoskodott.

Nagy Károlynak hasonmása volt az angol király nagy Alfred (871—901), ki meggyőzvé a dánokat s azok berohanásainak gátot vetvén, a vallást, igazságot és tudományokat hathatósan előmozdította. Hogy Alfred a fensőbb tudományokban, mint a mértan, csillagászat, építészet, bölcsészet, kellő jártassággal bírt, nem csak az üdvös és bölcs törvények, melyeket alkotott, bizonyítják, hanem azon művek is, melyeket angol nyelvre fordítván, a világ elé bocsátott. Országába tudós férfiakat hívott, kiket tanároknak rendelt, kikkel barátságban élt, cimék- és dús jövedelmekkel gazdagított.

Hogy a nagy Károly halála után következett időszakot nem lehet a műveltség aranykorának nevezni: őszintén bevalljuk; de okát is adjuk; hogy miért nem? mert a művészet és tudomány csarnokai, melyek Károly uralkodása alatt emelkedtek, barbár népek pusztításai által földulva, romokká lettek. Nyugatot belharcok marcangolák, s a folytonos villongások miatt a tudomány, mely csak a béke olajágának árnyékában virulhat, kéllőkép ki nem fejlődhetett. Egy erény volt csak e korban, mely magas becsben tartatva, bajnokát a dicsőség bábérjára érdemesíttette, s ez, e kornak főszüksége — a vitézség volt. És így a nagyok és nemesek, sőt a középrendűek is, kiknek kebelét a dicsőség vágya dagasztá, a hadi pályát választották hivatásukul. A legjelesebb tehetségű férfiak, kik a tudományban az emberiség nagymesterei lehettek volna, vérmezőkön hullottak el. A világi főbb urak még a tudomány elemeinek legszükségesebbikét — az írást sem tanulván meg: mi volt természetesebb, mint a tudományok lenézése; pedig csak ott diszlik a tudomány, hol becsben tartják. A nevezetesebb családok sarjadékai ritkán léptek tudományos pályára, vagy ha igen, ezek is többnyire olyanokból váltak, kik törpeségök vagy más testi hiba miatt a fegyverek forgatására alkalmatlanok voltak. A tanulást nehezítette a kéziratok ritkasága s ezeknek magas ára, mely a szegényebbeket akadályozta a művelődésben. A vad népek a könyvtárakat elpusztították, s így, a sajtó még nem lévén föltalálva, a leirt könyvek igen megfogytak. Majd ismét a tűz-elem martalékjává lett több könyvtár. Ezekhez járul még a X. században elterjedt balhiedelem a világ közeledő elenyésztéről, mely az embereket még közönyösebbekké tette a tudományok iránt. Sehol biztos menedéket a tudomány és művészet nem találhatott, csak a kolostorok és székesegyházak falai között, hol a száműzött és üldözött múzsák egyedül letek szives fogadtatást. Valóban nagy szerencse az emberiségre, hogy az isteni gondviselés az egyházi rendet és szerzeteseket állítá föl a tudomány és művészet örjeitül! —

De bár az elsorolt okok miatt szomorú alakban tűnik föl a tudományosság és művészet a X. században; mégis az egyház legalább megőrizte keblében a tudományosság csiráit anynyira, hogy, midőn kivált VII. Gergely által az egyházi élet új erőre kapott, azonnal élénk mozgalom mutatkozhatott a tudomány terén is. Az egyház tehát, bármily szomorúak voltak is körülményei, nem engedé kialunni a tudományosság fáklyáját, melyet korábban föllobogtatott; sőt mennyire ezt a népek költözéseiből származott dúlások engedték, a tudomány különféle ágában kísérletek tétettek, s több író munkája említésre méltó. Különösen a st. galleni és klugny-i kolostorok falai közül sok nevezetes férfiú fényeskedett a tudományosság egén, miként valaki mondá: maga ez a név St. Gallen elég arra, hogy a középkori szerzetes életet henyeségről vádoló elnémuljon. E jól ápolt sarjak nem sokára szépen kihajtottak s bő virágzásnak indultak az egymás után keletkező nagy egyetemekben, melyek rendeltetése vala minden néposztály közös kincsévé tenni a nemes tudományokat.

A X. századot tehát mintegy az emberi ész szenderületi korszakának, ha szabad e szóval élnünk, lehet tekinteni; mert a századok szintűgy, mint a napok, megkivánják a pihe-nés, álom és fölébredés korát. Az emberiség valamint az éjjeli, úgy a százados szűnyadás által mit sem veszt; mert a mi a látszólagos munkátlanság által elvesz, azt a megújult erők által visszanyeri. S e szűnyadást a világosság Teremtője, a legbölcsebb Alkotó csak azért engedé az emberiség történetében, hogy annál nagyobb buzgalommal törekedjék magas tökéletességére a fölébresztett értelem; mert a következő századokban anynyi buzgalom, anynyi tö-

rekvés tünik föl a tudomány terén, mennyi méltán bámulatra gerjeszti az elfogulatlan elmélkedőt. Mindenfelé a kolostorok- és püspöki székvárosokban majd kisebb, majd nagyobb iskolák keletkeztek, a tanulók csoportosan még az erdők és völgyek magányában is fölkeresték a híres, de visszavonult tudományos férfiakat. — E kor nem ismert ugyan, általános szempontból indulván ki, egyéb tanárokat az egyháziakon kívül; de ezek nem csupán a hittant, hanem a bölcészetet, természet- és törvénytudományokat, sőt a művészetet is tanították. Iskolák- és könyvtárakat nagy bőkezűséggel alapítottak. VII. Gergely pápa és utódjai, a püspökök és apátok mindannyi kegyelői, pártfogói voltak a tudományok- és művészeteknek; de a világi fejedelmek is, kivált a római császárok igen pártfogolták a tudományokat és művészetet.

Magyarországban legrégebb iskola az esztergomi volt, tehát az érsekség főhelyén létezett; ezt követték a fehérvári, pécsi — Bonipert első pécsi püspök által alapítva —, váci, kalocsai, egri, veszprémi, mely a szépművészetek és hittudomány tanításán kívül jogtudományi osztálylyal is jeleskedvén, rövid idő alatt anynyira elhiresült, hogy a XIII. században, jeles tanítói és számos tanítványa tekintetéből, az akkor legvirágzóbb párizsi főiskolával hasonlíttaték egybe. Kun László alatt feldulatott ugyan a dühöngő pártosok által, de nem sokára előbbi fényébe ismét visszaállítatván, újra virított a haza diszére. Tovább a pannonhegyi, melyben sz. István maga is többször megfordulván, a tanítók- és növendékekkel mindannyiszor nyájasan és leereszkedőleg vitatkozott. Ez iskola növendékei közül Fülöp és Henrik, minthogy a magyar nyelvet jól beszélték, a csanádi tartomány megtérítésében sz. Gellért püspöknek segédül szolgálva, nevüket öröktették is. Végre a győri, bácsi és csanádi, melyet sz. Gellért emelt a fehérvárinak mintájára. Itt működött sikeresen Walther sz. benedekrendi áldozár, kire a főnemesség gyermekeinek oktatását bizta, s rövid idő múlva intézetének hire anynyira elterjedett, hogy ő nem csak Német-, Cseh- és Lengyelországból, hanem még Franciaországból is kapott tanítványokat. A megszorodott tanoncok miatt segédtanítókról kellett gondoskodni, s Bakonybeél- és Fehérvárról többen hivattak meg Csanádra. Ezek valának tehát már sz. István országglása alatt nagyobb iskoláink, melyekhez később a budai, nyitrai, tapolcai, és sz. László alatt a zágrábi is járult. Így tehát első iskoláinknak nagyrészt a püspökök vetették meg alapjokat, és a tudományok a kolostorok mellett találtak pártfogást és menedéket (L. Hétfényi Honi városaink befolyásáról stb.). Ha pedig az akkori idők szükségzeit, körülményeit és szellemét tekintjük: úgy ezen intézetek nép- és korszerűségét minden elfogulatlan bevallja; mert annak, hogy a magyar ifjak közül sokan már e korszakban, mint ma is, külföldi tanintézeteket, a honiaknál tán nagyobb hírtüket látogattak meg, oka nem iskoláink elhagyatottságában, hanem egészen másutt keresendő; köztudomásu ugyanis, hogy sz. István királyunk Rómában és egyebütt szállodákat s tanintézeteket emelt magyarjai számára, melyek jótéteményeit élvezni akarván a magyarság, sietett e helyek látogatására. A római pápák, kik mindenkor buzogtak nemzetünk jóllétét, dicsőségét, szabadságát előmozdítani, s e lángoló buzgal-mokat mind szellemileg, mind anyagilag — a pártatlan szavu történelem egyhangu bizonyoságtétele mellett — fényesen be is bizonyították, a nagyobb egyházi méltóságokra emelt férfiak közül csak azokat siettek megerősíteni, kik a külföldi tanintézeteket is meglátogatván, tudományukról elhiresedtek. Miután tehát ifjaink itthon részesültek a képezés áldásaiban, nagyobb tapasztalás okáért meglátogatták a római, bolognai, párizsi s más hirneves tanintézeteket, s külö-

nösen — I. Tud. Gyűjt. 1833. X. köt. — 1250. körül Párizsban oly nagy számmal voltak a magyar tanulók, hogy külön osztályt képeznének az alemann nemzeti társaság között. — De, fájdalom! az oly szép virágnak indult tudományosságot s a nemzeti művelődés lobogó fátylóját kioltá a pusztító orkán, mely az iszonyu tatárjárás alatt tanintézeteinket, nyilvános és magán levél- és könyvtárainkat elhamvasztá, hazánkat pedig bús temetővé változtatá, s így minden, minden, mit a királyok, püspökök vagy egyesek bőkezűsége az egyháznak s ez által a hazának ajándékozott, a vad nép zsákmánya, az emésztő lángok martaléka lett! — És a mi a tatárok dühétől mégis megkiméltetett, vallja Hetényi főnobb idézett művében, a szerzetesek eszközlék, minthogy a levéltárakat az ellenség elől vagy elrejték, vagy magokkal elvivék; úgyannyira, hogy egyedül a kolostorok falai között húzta meg magát ezen mord időben minden tudomány, kézmű és művészet.

A sajai vérnapi után kolostorok és iskolák szűkében, melyek hamuban heverték, papok és tanárok szűkében, kik kiölettek vagy kihaltak: egyideig lehetetlen volt a szellemi erőnek kifejtése; de a XIV. század első felében „a római szentszék által pártolt királyi nemzetség áldást hozott a hazára nagy Lajosban“, ki alatt kezdett a magyarban is a tudományok iránti szeretet jobban és jobban éledni, és rá egy szebb jövő hajnala derülni. Már Robert Károly alatt (I. magyar irodalom és tud. tört. Ferenczy Zsigm. Jakab, Pest, 1854.) 1311. táján Párizs és Bologna volt ama hely, hová hazánkból is a fölsőbb tudományok és tágasb tapasztalás után sovárgó ifjuság vonult. A magyar ifjak, valamint általán a tanulók, szép szabadalmak, jogok és kitüntetések élvezetében részesülvén, a tudományokhoz kedvet és bővebb útmutatást nyertek, például nekik a lakást fölmondani tilos volt; ők ellenben lármás mestersége miatt p. o. a kovácsot kiűzhatték. Hurter beszéli III. Ince életiratában, hogy Párizsban egy középkori magyar tanuló meghalván, midőn a hitelezők felől tudakozódtak, „nec christianus, nec judaeus apparuit.“ Derék ifju lehetett, s méltó, hogy a mai nemzedék példájából tanulságot vonjon. E kor oly anynyira becsülte a tudományosságra törekvő ifjakat, hogy őket tudósok, pápák és fejedelmek kedves vendégekként fogadák palotáikban.

Mintán ifjaink Olasz- és Franciaországból tudomány- és ismeret-gazdagon tértek vissza édes hazánkba, itt is újból emelkedtek a tudományok csarnokai, p. az esztergomi, melyben 1325. a bölcsészet, törvény- és orvosi tudomány adaték elé; a nagy-váradi, mely 1347. Nethke Demeter püspök alatt jeles tanítókat számlálva virágozott. Nagy Lajos 1367. a bécsi mintájára Pécsen alapított főiskolát, melynek fényéhez szép áldozattal járult a tudós férfiak nemesszivi pártfogója, Vilmos pécsi püspök, minek következtében az oly virágzásra jutott, hogy a tanulók száma 2—4000-re ment. A mohácsi ütközetben, mint Timon írja, 300. tanuló esett el a pécsi főiskolából! Zsigmond 1388. alapítá a budait. Itt veté meg Verbócy is, a nagy törvénytudós, tudománya első alapját.

A XV. században még kedvezőbb volt a tudományok hatása hazánkra; mert Mátyás nem csak az előbbi tanintézeteket kívánta jó karban tartatni, hanem maga is Vitéz János nagyváradi püspök serkentésére 1467. Pozsonyban „Studium generale Istropolitanum“ cím alatt egy egészen újat emelt. A nagy királyon és Vitézen kívül, ki előbb nagy-váradi püspök, utóbb esztergomi érsek lett, a tudományoknak hőkeblü barátjai és pártolói voltak: Dócy Orbán győri majd egri püspök, kiról Bonfin írja: „amore tuit in studiosos non mediocri, nobilia pascebat ingenia, in litterario ludo multos alebat“, Báthori Miklós váci püspök, Széchy Dénes

eszt. érsek, Geréb László, ki mint ó-budai prépost létesíté hazánkban az első könyvnyomdát 1472. s így nálunk egy évvel előbb volt sajtó, mint Angliában és 9. évvel előbb, mint Bécsben, s még hosszú sora a maecenásoknak mind az egyházi, mind a világi rendből. A görög és római irodalom különösen művelteték; s ez vezette nemzetünket a tudományok kincstárába, ez mozdította elő a nemzeti műveltséget, mint ezt több példa bizonyítja. Tiszta igazságot mond Kölcsey, midőn így szól: „A deák nyelv a közép időkben egyfelől a tudomány örökös vesztét előzte meg, másfelől a jövő világosodásnak és kifejlésnek elébe dolgozott. Wladimir nem fogadta el a római pápának követeit, s ugyanazért, mond Herder, egyedül az orosz nép történetei azok, melyek nemzeti emléken fundáltak. De ki fogja hát megbizonyíthatni, hogy ezen körülmény az orosz népet Európának többi népei fölött magasabb műveltségi polcra segítette? Épen, mivel Wladimir Rómának követeit el nem fogadta, maradt Russia az európai nagy egyesületnek kivüle. A hierarchiának ölében fekvő nemzetek pedig a deák nyelv segéde által szerezték mindazt a tudományt és fölvilágosodást, a mit saját nyelveiken és saját régiségekben híjában kerestek volna; valamint egyedül a deák s a deáknál fogva a görög classikusi műveken szedett zsákmányokból gazdagították meg nemzeti nyelveiket, s így léptek azon magasságra, melyen fénylenek.“ — De nem mondhatni, hogy a róm. kath. hit a magyar nyelvet elnyomta volna, annál inkább nem, mert még a XII. századbeli misemondó könyvbe is, melyben a legrégebb halotti magyar beszéd található, beleiratott: *Fiat sermo ad populum*, az az: mise után tartassék beszéd a néphez; de ezen utasítást már jóvalrégebbi rendeletek is megelőzték. Ellenkezőleg, mivel sok embernek megvan azon szokása, hogy a kath. egyházat derűre borúra vádolja mindenről, nem árt a nagy-kőrösi adalékokból 1704—1725. a Prot. Jahrbücher 4. Heft, 1854. után idézni, hogy az ottani prot. iskolában a magyar nyelven társalgás keményen tilalmaztaték. Egy törvény így szól: *Nemo loco latinitati destinato hungarice loqui audeto, secus tres denarios solvito.* — *Vernaculum sermonem tamquam omnis rusticitatis et obscuritatis fontem* — *severe tam domi, quam foris, continuo sine exceptione prohibemus.* — A latin azon nyelv, mond Török János is, mely 3. évezred történetét fűzi össze, s melynek kincseit az emberiség, a haladás és közműveltség javára a katholika egyház mentette meg! Voltak gazdag könyvtáraink is, a budai Europaszerte híres volt. Tudjuk, hogy Mátyás a legritkább kéziratokat keleten és másutt fölkerestetvén, azokat könyvtára számára megvette, vagy számos irnoka által, minők nem csak udvarában, hanem Rómában, Firenzében, Velencében is voltak, s kikre évenként mintegy 30,000 db. aranyat költött, lemásoltatta. Az e tájban föltaált sajtó alól kikerült műveket mind megszerezte. Bizonyára Mátyás királyunk könyvekre többet költött, mint Europa minden uralkodója összesen. S így a legtisztább igazságot mondá ki Wenrich János, bécsi tanár 1830-ban, hogy, ha Mátyás könyvtárát a magyarok föntartották és gyarapították volna: úgy most Magyarország a tudományok székhelye és a tudományos világ középpontja volna! — A pazarfényű budain kívül nagyobb szerű könyvtár volt még Nagy-Váradon, melyet Vitéz János még mint ottani püspök szerzett, és Esztergomban, szintén Vitéz által emelve, mely belértékére nézve Mátyáséval vetélkedett. —

A régi magyar szobrászok között hirre első a XIV. században Kolozsvárott lakott Miklós nevű kőműves fia: Márton és György mesterek. Ők önték azt a négy szent szobrot, melyek még 200. évnek előtte földiszét tették a nagy-váradai várnak. Vala pedig e 4. szobor: sz. László karddal, mely nyakláncon függött, és bárdal kezében; sz. István, kezében a ke-

reszttel diszített ország almáját tartva, és karddal körülövezve; sz. Imre herceg szakáll nélkül, a királyi pálcával, karddal, törrel és táblával ékesítve, melyen a kettős kereszt volt látható. A negyedik szobor sz. Lászlót ábrázolta lóháton, bárdosan és egészen megaranyozva. Ezen szobor a nevezett művészek későbbi munkája volt, és János nagy-váradi püspök megrendeléséből készült.

Az Árpádok korából fönmaradt okmányokban sokszor történik hivatkozás képirókra, de névvel egy sem említetik. A 14. században nagyhirű volt Miklós mester Kolozsvárott. A 15. században igen számos Magyarhonban a festész. Pozsonyban egy Gáspár nevű talált hirre. I. Ulászló jelesebb vitézeinek címerét festeté. Corvin Mátyás híres olasz festészeket hítt be az országba. A nagyhirű Lippi Fülöp is különféle képet készített a művészetet pártoló király számára. II. Ulászló alatt Bartha és Miklós képirók említettek. Zsigmond pécsi püspök 1500. VI. Sándor pápától engedelmet nyert, hogy Olaszonnak akkori híres festésze Jakab a benedikiek rendjéből Pécsre jöhessen a főtemplomnak némely kúpját és új építményét ecsetével diszesítendő. — I. Lajos királyunk anyja, Erzsébet végakaratóban számos drága kehely-, füstölő-, miseruha- és misekönyvről rendelkezik. — A pápai követ nem győzött eléggé csodálkozni azon igen-igen számos feszületen és oltárdiszítményen, melyeket Mátyás király kincstárában látott.

De ideje fölfognom a történet megszakasztott fonálát és tovább gombolyítanom. A X. század után elcinte ugyan a tudománynak inkább elemei adattak elé, míg fokonkint a tudás egész nagy köre kezdett műveltetni, még pedig rendszeresen. Nem egyik vagy másik fél-szeg rendszer uralmának, hanem a közműveltségnek érdekében emelkedtek egymás után Olasz-, Francia-, Német-, Angol- és Magyarországon s a pyrenaei félszigeten a pápai engedelemmel alapított egyetemek, melyek rendeltetése vala minden néposztály közös kincsévé tenni a tudományokat. Rendesen a székesegyházak és zárdák iskoláiból, sőt egyes tudósok házi tanodáiból is alakulának lassankint ez óriási tanintézetek — studia generalia —, melyekben papok s többnyire szerzetesek valának ama híres tanárok, kik ezereket gyűjtének össze igéző székeik körül. Hihetlen számmal sereglettek oda mindenfelől a ritka szabadalmakban részestült tanulók; miből kitetszik, hogy az egyház tudományát a világ előtt eltitkolni s azzal egyed-áruskodni nem akart.

Europának 1517. előtt 60-nál több egyeteme volt, melyek a sötétnek gúnyolt középkorban keletkeztek; s hogy azokban nem csupán a papságra készülők jelentek meg: arról a tanítványok roppant száma kezeskedik. Bologna, magashirű tűzhelye a középkori tudománynak, a XII. és XIII. században 10,000 tanulót is számlált, Párizs 20. ezeret, Oxford 1340-b. 30. ezeret, Prága 1408-b. 36. ezeret 700. tanárral! —

Ily fényes és cáfolhatlan adatok után ki merészli mondani: hogy a középkorban Europa térein általában a tudatlanság és szellemi műveletlenség fekete szárnyai valának szétterjesztve?... Avagy mi történt tehát az egyetemekben? tán csak játék végett szoktak itt egybegyülni, s egyéb tárgyakkal foglalkoztak itt, mint a tudományokkal? Bizony az ilyenek azt lehetne mondani, mit egy író az evang. Kirchenzeitung 1841. 45. számában mondott Panielnek, a bremai rationalisticus lelkésznek: „Tehát soha sem hallott valamit a középkor költészetéről, teszem a nibelungi énekről, a scholasticáról, az észnek legmagasabb virágzatáról semmit, a strassburgi, kölni, freiburgi székesegyházakról, a bécsi sz. István-toronyról, a könyvnyomtatási mesterségről és a delejtűről, semmit Dante- és Petrarcaról, a Boisserée-féle kép-

gyűjteményről? soha sem hallotta-e, hogy Herder egykor így fohászkodék föl: szeretném, ha a középkorban születtem volna! — Valóban az ilyeneknek kérdése, kiknek minden tudományuk — a középkor sötétsége, épen oly nevetséges, mint ha a nap fölkeltevel csiripelni kezdő verebek azt akarnák elhíttetni a világgal, hogy ez egyedül nekik köszönheti a sötétség eloszlását, — a náluk és lármájok nélkül is bizonyosan megtörténendőt.

Sok nagytudományu férfúval találkozunk a középkorban, kik akkor a tudomány világát terjesztvén, még napjainkban is tündöklenek. E nagyoknak, kik minden században lobogtaták a tudomány fákláját, ünnepeit neveit elsorolni nem levén céлом, csak néhányat említtek. Damiani Péter, Lanfrank, Anselm, VII. Gergely, századának legnagyobb szelleme, a XI. századnak díszei. Említsem-e lombardi Pétert, ki 1159. párizsi püspök volt, s kinek 4. libri sententiarum című munkája kézikönyvévé lön az akkori, s példányává a következő századnak? S nem épen a XIII. században, pedig ezt szokás főleg gyalázní! fénylett-e nagy Albert, kinek tanszéke körül főpapok, szerzetesek, hercegek, grófok, gazdagok és szegények sereglettek össze, kinek neve a hittan, bölcsészet, történelem, erómútan, építészet, csillagászat, földrajz, ásványtan, fűvészet, állattan, szóval: az ismeretek minden ágában főnragyog? Halljuk csak, hogyan nyilatkozik felőle a Kosmos ünnepelel írója, Humboldt Sándor: „Der für die Belebung der Aristotelischen Philosophie und der Naturkunde gleich verdiente Albertus Magnus hatte im Dominikanerkloster zu Köln ein warmes Treibhaus. Ich habe, in seinem Werke, Betrachtungen aufgefunden, die mich sehr überrascht haben. Durch Albert den Grossen und Roger Bacon wurden die Geistesfesseln muthvoll gebrochen, — die Natur in ihre alten Rechte eingesetzt.“ — Ekkor tündöklött aquinói sz. Tamás, nagy Albert tanítványa, ki Köln-, Párizs-, Róma- és Nápolyban, mint tanár, oly dicsőséggel működött, hogy a közvélemény iskolák angyalának, angyali tudornak s a theologia sasának nevezné; kiről még Hegel is megvallja, hogy „alapos speculativ gondolatai valának.“ S valóban ő nem csak nagy szónok, theolog és bölcselő volt, minőt alig szűlnék századok, hanem jeles költő is. Santelli, kora egyik legnevezetesebb költője azt vallá, hogy ő örömelel fölcserezné minden költeményét sz. Tamás egyetlen versszakával. E korban ragyogtak továbbá: Skót Duns János, hálai Sándor, Bonaventura, Baco Roger, a „csodálatos tudor“, kit Humboldt is méltányol és dicsóít, s ki IV. Kelemen pápának védenca és kegyeltje volt, Occam Vilmos, clairveauxi Bernát, sorbonai Robert, Kempis Tamás és számtalan más, mind olyanok, kiknek lángesze és terjedelmes tudománya életteljes és méltóságos villámfénnyel ragyogott szerte.

Hogy továbbá a középkorban nem uralkodott oly sötétség, melyet kézzel tapogatni vagy késsel vágni lehetne: arról fényes bizonyágot tesz a XI. században egy ismeretlen szerzőtől irt ily című könyv: „Spiegel der Welt,“ mely az akkori tudósokat arra inti, hogy ne azért adják magokat a tudományokra, mivel hirt szereznek, hanem mivel azok hasznosak. Bizonyára, mikor ily tanácsra van szükség, nem lehet pusztá a tudományok mezeje.

A középkor tudatlan gyalázóinak nem árt a hires prot. tudós Humboldt Sándor nyilatkozatait eredetiben olvasni, ime néhány töredék. „Im Mittelalter, als der Ideenkreis sich seit dem XIII. Jahrhunderte wieder zu erweitern anfing, entstand eine grosse Vorliebe für encyclopädische Werke, durch das Kostspielige des Abschreibens veranlasst. — Mit dem Ende des XIII. Jahrhunderts zeigte sich eine entschiedene Vorliebe zum Studium der Kräfte der Natur, auch eine fortschreitend philosophischere Richtung in der Form dieses Studiums. — Die glän-

zende Periode der italienischen Mathematiker des Mittelalters. — Das XV. Jahrhundert gehört zu den seltenen Zeitepochen, in denen alle Geistesbestrebungen einen bestimmten und gemeinsamen Character andeuten, die unabänderliche Bewegung nach einem vorgesteckten Ziele offenbaren, sie geben dem Zeitalter des Columbus Grösse und dauernden Glanz. — Diese Aera des Columbus wurde vorbereitet: durch eine kleine Zahl kühner Männer, welche früher auftraten und zum Erforschen einzelner Naturerscheinungen anregten; durch den Einfluss, welchen auf die tiefsten Quellen des geistigen Lebens ausübte die in Italien erneuerte Bekanntschaft mit den Werken der griechischen Literatur, und die Erfindung einer Kunst, die dem Gedanken Flügel und lange Dauer verlieh; durch die erweiterte Kenntniss des östlichen Asiens, welche Mönchsgesandtschaften an die Mongolenfürsten und reisende Kaufleute verbreiteten.“ — És ez mind a reformatio előtt, a bárdolatlan középkor folytában történt! —

A középkorban „a költészet, mond Hunfalvy az Athenaeum 1840. jul 5. 2. számában, már virágzott, s oly gyümölcsöket termelt, melyeket érett korunk nagy élvezéssel izlel, s bármint iparkodjék, természeteni alig bír.“ — S valóban a lángelmék hosszú sorát találjuk az egyházi költészet mezején egyházunk szolgálatában. Nem könnyelmű dalnokok, hanem legmélyebb kedélyű szentek, magas főpapok, jeles tudósok hozzák vetekedve az oltár zsámolyához hódolatuk gyöngéd adóját. A szivrázó ‚Dies irae‘-t Celano Tamás ferenci-szerzetes művének tartják. A fájdalomteljes ‚Stabat mater‘ nagy szerzőjének Mabillon III. Incét, a prot. Merz pedig Jacobus de Benedictis-t nevezi. A mély alázatot lehelő ‚Adoro te devote latens Deitas‘ szerzője aquinói sz. Tamás. A nagyszerű és fölséges ‚Te Deum‘, ‚Aeterne rerum Conditor‘, ‚Splendor paternae gloriae‘ stb. sz. Ambrus szerzeményei. A vallási költészet remekeivel mindig karöltve járt egyházunkban a hangszerző lángelmék ápolása. Minő sikerrel? az egyházi zene története bizonyítja. Oly öszhangzatok ébredének föl e téren, minők a ker. szellem befolyása nélkül örökké szenderegtek volna. Nagy Gergely pápánk és sz. Ambrus érdemei ismeretesek. Midőn egykor a nagy Mozartnak valamelyik hangműve fölött rendkívül sok szépet mondtak, azt válaszolá: akkor volnék igazán méltó e dicséretre, ha a ‚Praefatió‘-t én szereztem volna. Az ‚Exultet iam angelica turba coelorum‘ — nagy szombaton — műértők ítélete szerint a legszebb zenei szavalás, melyet emberi fül e földön élvezhet. Hangjegyeink mai rendszerének föltalálója is — 1022 — egy benedeki szerzetes — arezzói Guido.

Ezekkel párhuzamban állanak az építészet műremekei, azon óriási domok, melyekre bámulat és tiszteletteljes csodálat nélkül föl nem pillanthatunk, s melyeknek előállítására éppen oly meghatott és magasra emelkedett szellemet árul el, mint igen kiképzett műértelmet s a kivitel tekintetéből a legkülönfélébb eróműtani ismereteket tételezi föl; pedig ezen építészet virágzó kora is a XIII. és XIV. századba esik. E korban jeleskedtek Italiában a híres festészek: Leonardo da Vinci, Michel Angelo, Buonarotti, Corregio, Tiziano, Rafael, a festészek fejedelme; s a németek között Dürer Albrecht.

Említsem-e a magasröptű olasz költőket, kiket, mint Kölcsey mondja: „minden ismer, csak említenem kell, azon olasz poetákat s művészeket, kik a pápáknál s a ferrarai és florenci udvaroknál oltalmat, segédet s hospitálitást találtak, és a kik elébb adtak a népnek ismeretes nyelven készült munkákat, mint a német reformátorok, és minő munkákat! Dante és Petrarca, Ariost és Tasso egy o'y hajnalnak vezetői voltak, mely nem sötétséget hagyott nappalán remélni. Mit nem tett a deák és görög literaturaért

Petrarca és mások? mit nem tett maga X. Leo? Olaszország sokáig egész Európának iskolája volt, s azon nagyokat, kik ezen iskolából kikerültenek, csak azért nem mondom elő, mert mindenek előtt ismeretesek.“ Igy beszél a prot. Kölcsey. De nem csak X. Leo, hanem előtte és utána hosszú sora van a pápáknak, kik a tudományok- és művészeteknek legnagyobb pártfogói voltak. Vegye kezébe bárki a történet könyveit, nézze át mindazt, mit az egyházi fejedelmek a tudományok és művészetek előmozdítására tettek: bizonyára nem jut több eszébe azt állítani, hogy a pápák ügyekzttek a világosságot és fölvilágosodást elnyomni. Rövidség okáért csak 5-dik Miklóst említem, ki 500. aranyat adott sz. Máté evangéliumának egy héber kéziratáért, s egész Skandináviáig mindenütt fölkeresteté az irodalom kincseit; 21-ik János költségén pedig több ezer ifju nyert oktatást. X. Leo Tacitusnak egy kéziratáért 500. aranyat adott! —

Europa művelődése hatalmasan előmozdították, midőn a görög császár palotájára a félhold tüzetett föl 1453. A megfutamodott görögök Olaszországban kerestek és találtak menedéket, kik ottan őseik nyelvét tanították s remekíróikat újra megismertették. A görög irodalom ismerete csakhamar áthatott az angolok- és franciákhoz, de méginkább a németekhez; azért mondák magok a görögök, hogy „Reuchlinnal a számüzött Görögország a havason keresztülment“. — Már azon lelkesült fogadtatás, melylyel a classikai tanulmányok a XV. században találkoztak, a legkézzelfoghatóbb bizonyítéka e kor szellemi képzettségének. Barbár csordák nem örvendenek Plato olvasásának, és sem Thuküdides erejét, sem Herodot bájait nem képesek méltányolni; mert az ily éldelet idegen előttök. — Azonban a classikus írók ismerete nem a XV. századdal kezdődik. Már Eginhard remek latin nyelven rajzoló nagy Károly életét. Heloise latin irálya nem válnék szégyenére bármely philolognak. Dante korát megelőző olasz papok Aristoteles és Demosthenes műveit fordítgaták. Humboldt is azt írja, hogy Petrarca és Boccacio előtt két századdal Salisbury János, meg a platonizáló Abälard Róma és Göröghon íróinak ismeretét sürgették. Spanyol- és Olaszországban különös virágzásnak indult a tudományok ezen ága, elanynyira, hogy hölgyek is képesek valának a főiskolákban a szónoklat- és classikus irodalomról, melynek számára minden egyetemnél külön tanszék emeltetett, nyilván értekezni. Pirkheimer Charitas, nürnbergi clarissa szűz, kora legelső tudósaival remek latin leveleket váltott. Landsbergi Herrad, egy más német szerzetes nő, st. Ottilia zárdájában a Rajna mellett tudománytárt szerkesztett. A XVI. század előtt már ragyogó fényben állott humanisták száma legio.

A philosophiát a középkorban tüzetesen fölkarolák, melynek értelmi becséről oly nagy férfiak, mint Anselm, aquinói Tamás, Duns, Occam s mások nevei kezeskednek. Ők bírták és békében élvezék a legszebb igazságokat s legnagyobb szellemi javakat; míg a mai bölcselek egy része Sisyphus módjára hasztalanul erőlködve keresi a valót. Leo, a prot. történetíró mondja, hogy a középkori speculatiohoz képest az újabb philosophia csak üres szalmacséplés. Ritter is, a bölelet történetéről irt jeles művében, kész őszintén megvallani, hogy a XIII. század folytán, a scholastica legszebben virágzó korában, Aristoteles eszméit jobban értették s fogák föl, mint most.

A tudományok terjesztéséhez járultak a középkorban az érdekes és nagyszerű fölfedezések és találmányok egész seregei, minők p. a delejtű, lőpor, papirmalmok, sajtó stb. és pedig jórészt barátok útján. Helyesen mondja Herder, hogy korunk, tekintve a tudományo-

kat, csak azon morzsákból él, melyeket ama nagy férfiak lehullatának, kik valaha a kolostorokban éltek. — Gibbon sem ártallja bevallani, hogy egyetlen benedeki kolostor többet tön a tudományok kedvéért, mint Britannia két egyeteme, az oxfordi és cambridgei, összesen. — Amerika fölfedezése szükségessé tévé a mathematica és csillagászat tanulmányát, ezen tanulmányból pedig a tengerészet tökéletesültének kellett szükségképen következnie. Csillagászat, tiszta és alkalmazott mathesis, természet- és bonctan stb. vizsgaszemü kedvelőkre találtak. Azonban mindez korábbi lassú fejlődés alapján történt, az illetékes szaktudós Humboldt bizonyossága szerént, ki őszinteséggel ismeri el a legutolsó barátának is természettani érdemeit, s ki egész lelkesedéssel szól egy Basilius, nagy Albert, Baco Roger stb. személye és mély tudománya felől.

Hogy a középkor tudósai a keleti nyelvekben is jártasak voltak, bizonyítja a „Polyglotta Complutensis“, melyet a nagy statusférfit és tudós bibornok Ximenes 1502—1517-ig kiadott. Hogy a sz.-írás tanulmányozására igen nagy gond fordították, elegendő bizonyosságot nyujtanak a zsidó, chaldaeus, siriai, görög és latin bibliák, melyek Rómában, Párizs-, Antverp-, Velece-, Complut-, Bécs-, Lyon- és Kölnben kiadattak. A zsidó biblia Velencében 1559-ig 16-szor nyomtatott újra. Épen oly bizonyos, hogy már XVI. század előtt léteztek a bibliának fordításai majd minden nyelvre, kivált a németre, mely nyelven a sajtó föltalálásától egészen 1517-ig legalább 14-szer lefordították és ki is adatott a biblia. Moore Tamás a tanú, hogy Angliában Wicief kora előtt már létzett. Frank nyelvre legelőször Ottfried fordította. Az alnémet — plattdeutsch — biblia Kölnben jött ki 1483.; a belga ugyanott 1475.; a hollandiai Delftben 1477. Csehül kiadatott Prágában 1484. Báthori László szentírása, meg Tamásé és Bálinté szintén megelőzte a reformatiót. Elég legyen a bécsi, müncheni és károlyfejevári codexre hivatkozni. Ezen apró adatok szolgáljanak válaszul azon, a hierarchiára szórt hitvány rágalomra, mintha Luther rántotta volna elő a bibliát, a pad alól! —

Mily kevésé volt henye az emberi elme, még azokban az úgynevezett sötét időkben is, bizonyítják az akkori időkből származott találmányok. A kerek órákat a középkor szerzetesei iparának köszönhetjük. „Már a XIII. század vége felé, nem tudni, ki által, hihetőleg az olasz földön, mely akkor a polgári szabadságnak és tudományoknak hazája volt, föl voltak a szemüvegek mindkét nemei találva, u. m. a háttas az öreg szemek, és a kupás a rövidlátók hasznára.“ L. Athenaeum, 1833. jan. 11. 3. sz. — Az angol Rogerius Baco ferenci-szerzetes a XIII. század vége felé a szemüvegek- és lóporról munkát is irt. Üvegtükrök amalgama-borítékkal már XIV. században fordulnak elő. — Az üvegfestésnek maradványai a XI. és következő századokból a püspöki és kolostori egyházak- vagy a városházákban, még napjainkban is, midőn ezen mesterség újonnan föltaláltatott, csodálkozást gerjesztenek. S valóban a templomok minden diszitémnye között, alig van valami ünnepeyesebb és célszerübb, mint az ablakok ékesítése üvegfestményekkel. Nem csak a világos sugárzó színek kedvelése tévé oly keresettek az üvegfestményeket a középkorban; nem csak a fény és világosság ada azoknak előnyt a falfestmények bágyadt színei fölött, miként azokat a középkorbéli művészet még gyermekségében előállítá, hanem főkép a titokteljesnek, az átszemlélésnek érzete, melyet a művészet az üvegfestészetben fölkelte. S ez oknál fogva okozott oly nagy szomorúságot azon körülmény, hogy az üvegfestészet tudománya egészen elveszett, és a műtechnikának terén semminemü találmány nem aratott nagyobb hálát, mint

az üvegfestéshez szükséges ismereteknek újból föltalálása; s bizonyára csak a készítmények költséges volta okozta, hogy a templomokban oly ritkán látunk üvegfestményt, s ezt is csak ott, hol királyi bőkezűség, vagy dús alapítvány azt lehetővé tette. — A műbarát, a műtörténelembuvár ritka élvezetet merít a középkori szövetek és hímzések, ama remek arany- vagy ezüst-sodronydolgozatokkal ékes egyházi edények szemléletéből. A zárdafalak mögött hangya-szorgalommal működött az ipar, teremtett és alkotott újat az emberi nem épülésére, az áhitat és egyházi szellem föntartására. A zárdalakók ritka műizléssel fáradoztak a szövési és hímzési remekek kiállításában. A közönséges szövés a családnők kezeit foglalkodtatá, s király- és császárnők nem áttartották pörgetni az orsót. Nagy Károly császár utasításokat bocsátott ki a fonást, szövést, hímzést illetőleg. A lovagnők daliáiák számára ritkaszeűségű arannyal gazdagon átszótt öveket, sisaklepet és lótakarókat készítettek.

Vallásos tárgyú hímzések már a VII. században fordulnak elő. Igy 680. év körül Aldelin, angolszász püspök, magasztos szavakkal említi a szász zárdaszüzek műhímzéseit, ezek utánzásaira ösztönözvén a hazájabelieket, kik csakugyan ez idő óta soha nem látott ékességgel és műizléssel állítván ki a legremekebb hímzéseket, arannyal, selyemmel, drágakövekkel gazdagokat, anynyira jeleskedtek, hogy a műhímzések általában „angol műveknek“ neveztettek. Hasonló jó hirben állottak a későbbi századokban a német, francia és olasz nőkölstorok. Beérjük e századokból névszerént megemlíteni II. Henrik császárnak köpenyét, melyet II. Ismael apuliai hercegtől 1017b. nyert ajándékul, s mely maig a bambergi székesegyház kincsei között őriztetik. Egy görög zárdahölgy hímzé e köpenyt, melyet mindenféle astronomiai és astrologiai jelekkel s a ‚Titkos jelenések‘ csodatüneményeivel földiszésített. Maga a császárnő — Cunigunda, visszavonulván az általa alapított kauffungeni, Kassel mellett levő zárdába, 1025—1040-ig készíté a legmúgazdagabb hímzéseket egyházi öltönyök- és oltári ékesítésekre. 1216. körül a németalföldi és francia szövetek és hímzések már oly kitünő hirben állottak, hogy a távol Olaszhonnak egyházait is e művekkel törekedtek földiszésíteni. — Nagy Károly császárnak a legpazarabb fénynyel kiállított díszköpenyei oly nagy számmal voltak, hogy holta után 814. jan. 28. 21. érseki székesülésült azokból. — Hogy az idomszövés egyenesen keresztény találmány, abból tűnik ki, hogy az áhitat személyesíteni ügyekezett az evangéliumi történeteket és személyeket, mi által kezdetet nyert e műszövés, mely csakhamar ritka tökélyre emelkedett. A mórok tehát e műszövést épen nem kezdeményezhették; mert a mohamedánoknak a Korán által tiltatik emberi alakokat s képeket utánózni.

A szerzetesek remekül dolgoztak fa- és ércből; véstek, öntöttek és templomaikat ékesítették. Zárdában vitétt végbe az első ércöntés; zárdákból kerültek elő az első harangok; ők készítettek állatbőröböl hófehér és papírvékony pergamentet s erre a régi görögök és rómaiak, valamint a sz atyák munkáit igen csinosan lemásolták, vagy eredetit irtak, vagy fordítottak. A kezdetbetük különös szorgalmat árulnak el: nagyok, szép virágokkal előntvék, és festettek, gyakran aranyozottak, és még most, sok század lefolytával is, hogy a szerzetes tollát és ecsetét róla levette, oly fris rajtok a fény és színezet, mintha tegnap készültek volna; zárdalakók mutaták föl az első domborműveket, tökéletlen eszközökkel, melyeket csak a későbbi utókor tökéletesített; itt metszették, faragták az első feszületeket. Már a VI. századból birunk remek arany és ezüst egyházi ékszereket. A VII. és VIII. századokban már nem létezett ker. egyház, mely ily egyházi edényeket arany- vagy ezüsből nélkülözött volna. Legin-

kább kitűnt e nemben a st. galleni kolostor, melynek egyik hirneves tagja, Beatus Futilo († 896) az ezüst domborművekben remekelt, továbbá a tegernsee-i Bajorországban és a corwey-i Westphaliában, mindnyájan sz. Benedek szabályait követők. A főpapok az e nembeli művészetet fejedelmi bőkezűséggel pártolák, így Gennep Vilmos (1349—1362) kölni érsek székesegyháza főoltárát a még jelenig fönlevő nagybecsű arany és ezüst szobrokkal ajándékozta meg, u. m. tömör ezüstről az apostoloknak és angyaloknak szobrait, a loretoi letenyének jelvényeit, főleg egy, 3. láb magas, ülő Máriaképet termékaranyból. — A középkori kelyheken méltán bámulni kell a díszes öszhangzást az egyes részek között; a talapzat s a közepén levő kiállványok a legmesteriebb domborművekkel díszeskednek, melyeknek rajzolatai, ó-görög vagy goth stylben, a mai kornak épen nem válnának szégyenére.

Nagyfontosságuk még a középkori díszrajzok, miniaturák, — így nevezetvén el a miniumtól, melyet a régi festők az aranyzásoknál alapfestéskül használtak. Göröghonból vette eredetét e díszrajzolás és pergamentfestészet, honnét a nyugati tartományokban csakhamar elterjedett. Már a VI. századból birunk miniaturákkal díszes misekönyveket; de legérdekesebb nagy Károly császár imakönyve, melyet III. Otto talált az acheni fejedelmi sirboltban s melyre — a birodalmi ősekszerekhez soroltatván — Németország fejedelmei a koronázási esküt tették le. Kopasz Károly császár tetemes pénzáldozattal másoltatta le s díszesíttette föl az evangeliomi könyveket, melyek közül legyen elég megemlíteni a Regensburgban sz. Emerán templomában őrzött, aranybetűkkel írott evangeliumok könyvét.

Miután e szerény tarlózatok folytán, melyeknek igénytelenségét, fogyatkozásait és hiányait magam legjobban érzem, ki, hogy a dicső Pázmány Péter szavaival éljek, csak szedők után keresgéltem szőlőszemeket, aratók után szedegettem buzafejecskéket, úgy vélem, eleget hoztam föl annak kimutatására, hogy nem mind igaz az, mit a középkori műveletlenséget illetőleg, akár tudományos, akár művészeti tekintetben, a gonosz szellem vagy tudatlanság a sajtó útján világszerte elhíresztelt: legyen szabad még egy súlyos vádat, melylyel a kath. egyház a középkorban illetetik, röviden, futólag fölemlítenem.

Az egyház uralkodásvágáját szokás a középkorban emlegetni. Erre nézve a prot. Guizot így nyilatkozik: „Az egyház uralkodása e korban természetes és önkénytelen volt. A szellemi világ kormánya az övé volt; a világi hatalom erőszakos és igazságtalan volt; a nép jajai hívták föl szüntelen, hogy foglalja el helyét.“ — S halljunk néhány kivonatot a szintén prot. Kölcseytől: „A római ítélőszéktől való függést pedig, ha voltanak, a kik rettegték, azok bizonyosan nem tevék Európának többségét. Úgy látszik, ezen függés Európát rabságra nem kényszerítette. Rabszolga csak az, a ki saját kedve, akarátja s meggyőződése ellen kénytelen engedni; de a hierarcháknak inkább szükségök volt az európai nép szívére, mintsem azt kényszerítés által elidegeníteni próbálták volna. A vallás nem lehetett rablánc, hanem legfőlebb is az a vezető fonal, melyet a nép akkor, mint mindig, készen követett, s mindaddig, míg az ember leszen, készen követni fog. Ha volt, a ki a hierarchiát, mint hatalmat retteghette, az legalább nem a nép vala.“

„Uralkodásra vágyás és szabadság-szeretet, kifogyhatatlanul egymás ellen küzdő felek voltak Európában; de római hierarchia és európai népszabadság nem voltak egymással küzdelemben. . . . E szerint a római szék hatalma nem a

szabadságnak sírja, hanem inkább az az ellensúly vala, mely a fejedelmi és nemességi despotismusnak ellene dolgozott s a népnek alsó rendét fölemelte. . . . Ki tagadhatta azt valaha, hogy a hierarchia az egymásra tóduló barbarusok ellen menedéket s szabadítást nyújtott? A római püspök nem egyszer szerzett Italiának Atilla, Genserich és a longobardus királyok előtt váratlan segédet. Sok francia, spanyol, olasz és német püspök nem egyszer nyitotta meg a üldözö elől futónak szánakozva kebelét.“ —

Ha korunkban Anglia a négerék láncait föloldotta: tulajdonképen csak azt tette, mit a kath. egyház kezdettől fogva mindig sürgetett. A kath. egyház volt az, mely a fölszabadítást, mint jámbor és érdemteljes ker. cselekedetet, különösen a hívők szívére kötötte; mely a nép-jog azon elvét, mely szerént a hadifoglyok rabszolgákká tétettek, a ker. világból kiirtotta; mely a gyalázatos embervásárt nem csak hathatósan gátolta, hanem szigorúan meg is tiltotta. — Anselm canterbury-i érsek az 1102-ben tartott londoni zsinatban keményen eltiltá: *Ne quis illud nefarium negotium, quo hactenus solebant homines sicut bruta animalia venundari, deinceps ullatenus facere praesumat.* — Ximenes bibornok, midőn a néger foglyoknak Amerikába leendő szabad bevitelét engedményező javaslat elébe terjesztetett, ennek ellene nyilatkozott. — A római sz. szék a jognak és törvényességnek szilárd őrje volt minden irányban a leghatalmasabbak ellen is. II. Adorján, ki a Rómába jövő nagy Alfredet megkoronázta, nyilván és bátran emelé szavát II. Lajos mellett, kit nagybátyjai igaz örökségétől meg akarának fosztani. IV. Adorján nem csak otthon fékezte meg bresciai Arnold lázas merényét, hanem künn is rettenthetlenül küzdött a kemény rőtszakállu Frigyessel. Egyes üldözöttek menedéket, egész nemzetek oltalmát, vagy legalább vigasztalást számtalanszor találtak sz. Péter utódainál. Midőn Coeur Jakab, kincsei miatt, frankhoni VII. Károly által örökös tömlöcbe vettétvén megszökött, V. Miklós pápa nagylelküleg szívesen fogadta. VII. Sándor kész volt a legnagyobb áldozatokra, hogy Lengyelországot éjszak törekvései ellen megvédje. — Rendes fegyverei Rómának természetesen csak azok voltak, mikkel I. Leo Atillát föltartóztatta, s Genserichet megszeliidíté, t. i. a kereszt és imádság szelleme ereje. Kedves hazánkban is többször békítő szerepet viseltek a pápák, p. IV. Kelemen a IV. Béla és heves fia közötti pörben. A pápa segíté IV. Bélát az ország sebeinek gyógyításában. III. Calixtus követje, Carvajal bibornok, a pápa meghagyásából a magyar főrendűek viszályait csillapítá le Mátyás királyunk érdekében. Ámde Róma hadi érdemeiről is szólnak Europa s jelesen Magyarország évkönyvei. Úgy látszik nem gyávaságra taníták a hiveket azon erélyes pápák, kik nyugat derék bajnokait az Izlam szívébe küldék; mihelyt az ő hatalmuk csökkenni kezdett, a török előrehaladott. —

Az egyház volt az, mely törvényhozásában a rabszolgaságból eredt szabályszerűtlenséget eltörlötte. „A püspökök, úgymond Udvardy egyházi jogtana I. kötetében, a rabszolgák alkalmas gyermekeit a papnöveldebe örömet fölvették, hol a papi állapotra képeztettek s gyakran a legfőbb egyházi méltóságokra emeltettek. Midőn IV. Béla magyar király 1266. egy püspököt félrevetett, mert mint rabszolga született, IV. Kelemen pápa ekép irt hozzá: *pro nihilo reputanda esse haec discrimina, quae inter homines commenta est humana imprudentia, imparesque esse voluit, quos Deus coaequaverat, — hominum voluntate praescribi non potuisse contra naturam, quae hominum genus omne libertate donavit.* — És csak a mindent egy magasztos egységbe fölolvasztó egyház tudta eszközölni azt, hogy az osztályok végtelen elszigeteltsége megszűntetvén, a királyfiak és testvérek a rabszolgák gyermekeivel egy álla-

potban egy szolgálatra egyesüljenek.“ — A pápai államokban nincs születési kiváltság. A kunyhóban született pórfi is csak úgy, miként a nemes sarjadék, minden, még a legfölsőbb állomásokra is fölemelkedhetik. A hierarchia nem áll oly távol a néptől, mint más földi méltóságok. Hány pápa, bibornok, érsek és püspök emelkedett föl saját erejével alacsony sorsból a legdíszesebb állásra! — az egyszerű pásztorfiú később mint V. Sixtus a kereszténység legelső székét dicsőségesen tölté be. IV. Adorján, angol koldusgyermek, fokonkint zárdai szolga, frater, végre apát lön; s mivel a barátok szigorúsága miatt bevádolták, III. Jenő büntetésből bibornokká tette. VI. Adorján, egy utrechti kézműves fia, tudományával jutott a löweni tanárszékbe s úgy tovább. Damiani bibornok és ostiai püspök kitett gyermek volt. Bakács Tamásunk erdődi pórsarjadék volt, stb. Mindezekből kitetszik az is, hogy az egyház nem volt soha kaszt; mert a kaszt eszméjében létezik az öröklés eszméje: ezt pedig a clerus nőtlensége akadályozá; — a kaszt szelleme a mozdulatlanság: ezt pedig megelőzi az egyház az által, hogy újoncait mindig a külvilágból s még pedig különység nélkül minden rend- és rangból szedé és szedi, s így az egyenlőség elve, — behozva az egyház által, — új életet s mozgást hozott az emberi társadalomba s a történetbe. — És a középkori szabad és dicső alkotmányok közül, melyeknek árnyékában századokon keresztül boldogan és szabadon éltek a nemzetek, alig találkozik csak egy is, mely vagy egészen, vagy részben papi kezekből nem származott. . . . Ha tetszik a Magna Charta (1215.), ne felejtsük, hogy megszerzésében az akkori clerusnak nagy része volt. Nagy Alfred is a főpapok segéd-mével kormányozott oly dicsően.

Volt tehát a sötét középkorban a vallási buzgóság mellett egyenlőség, szabadság és testvériség; volt tudomány, volt művészet: s mindennek bölcsője, dajkálója a kath. egyház volt; mert hiszen a XVI. század elején a belőle kiszökő papok és barátok egyszerre oly szép világot tudtak ébreszteni magok körül! avagy honnan jöttek hát elő a híres reformatorok? talán Jupiter agyából, mint hajdan Minerva? hol jártak ők iskolában? hol tanultak? . . . ha a reformatio újonnan született világosodás leánya, „honnan tehát a világosodás? a katholicismus kebeléből! igenis, a világosodás azon földön tünt föl, melyben a katholicismusnak trónusa állott — Italiában,“ mondja Kölcsey.

Mindenesetre a középkor erős vállain nyugszik egész jeleni civilizációnk, s ezt el nem ismerni, a sok szellemi föláldozást, megnyit a középkor tudományos törekvései mutatnak, elfelejteni: nagy hálátlanság, konokul tagadni: tudatlanság. — Humboldt szerint is — Kosmos II. köt. — Kolumbus korszaka csak azért jutott oly hamar céljához, mivel termékeny magvak szórattak el korábban nagytehetségű férfiak által, kiknek szép sora fény sugaraként vonul keresztül az egész középkoron.

Horváth Pius.

ÉRTESÍTŐ RÉSZ.

I.

A tanintézet körében tett időszi intézkedések.

A.)

A tanügyet érdeklő fontosabb rendeletek kivonata.

1. „Griechisch-deutsches Schulwörterbuch“, dr. Schenkl Károlytól Bécsben kiadva, köröztetik. Ára 4. ft. o. p. Az erd. r. k. isk. főigazg. 1859. jun. 27. 2055. sz. a.

2. „Weltgeschichte für Schüler, von Th. B. Welter“ című könyv a m. okt. ügyi ministerium 1859. jun. 7. 8343. sz. int. nyomán algymn. használat végett megengedtetik. Az erd. r. k. isk. főigazg. 1859. jul. 1. 2123. sz. int.

3. „Lateinische Elementar-Grammatik“ és „Lateinisches Übungsbuch“ című könyvek a gymn. 1. osztályba befogadhatók. Az erd. r. k. isk. főigazg. 1859. jul. 27. 2315. sz. int.

4. A m. okt. ü. ministerium rendelete nyomán a szatmár-németi gymnasium nyilvánossági joggal bir. Az erd. r. k. isk. főigazg. 1859. aug. 7. 2539. sz. int.

5. „Die essbaren und giftigen Schwämme in ihren wichtigsten Formen, von J. G. Bill“ című könyv ajánltatik. Az erd. r. k. isk. főigazg. 1859. aug. 14. 2635. sz. int.

6. A tanintézetek igazgatóságai utasítatnak, hogy minden fölterjesztéseiket a püspöki hivatal utján tegyék. Az erd. r. k. isk. főigazg. 1859. aug. 13. 2627. sz. int.

7. Megengedtetik, hogy vásár- és ünnepnapokon a lyceum-épületben kereskedelmi tanoncok taníttathassanak, és az épület használásáért bejövő 70. o. é. forint testgyakorlási szerekre fordíttassék. Az erd. r. k. isk. főig. 1859. szept. 15. 3037. sz. int.

8. „Historisch-geographischer Atlas, von W. Pütz“ — közép- és újabkori — ajánltatik. Ára 1. ft. 20. kr. o. p. Az erd. r. k. isk. főigazg. 1859. szept. 17. 3075. sz. int.

9. „Platon's Gorgias“ Jahn Edétől — és „Lehrbuch der Zoologie zum Gebrauche beim Unterrichte an Schulen und höheren Lehranstalten von C. G. Giebel. Darmstadt 1857.“ ajánltatnak. Az erd. r. isk. főig. 1859. szept. 21. 3109—3112. sz. int.

10. Legfelsőbb elhatározás következtében a nem túlnyomólag német fölgymnasiumokban a német nyelv — mint tanyelv — túlnyomósággal birni megszünik. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1859. okt. 16. 2925. sz. int.

11. Ezerekre menő növények gyűjteménye több példányban a bécsi állat-növénytani társulatnál megszerezhető. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1859. nov. 24. 3917. sz. int.

12. „Idők tanuja“ napilap ajánlatik. Az erd. róm. kat. isk. főigazg. 1859. decemb. 4-én 4031. sz. int.

13. A növényország természettörténetének magyar kiadása az algymn. és reáliskolák számára megjelent Bécsben. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1859. dec. 18. 4203. sz. int.

14. Az isk. bizonyítványok példánymásai (Duplicat) előleges följelentés nélkül ugyan, de csak fontos okokból adhatók; azonban az érettségi bizonyítványokéi jövőben is a felsőbb engedélyt föltételezik. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1860. febr. 4. 466. sz. int.

15. „Az ifju állampolgár; vagyis miként lehet valaki derék alattvaló“ Ambach Ede után magyarítva Reméle János által, ajánlatik. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1860. febr. 20. 703. sz. int.

16. A kolosvári rom. kat. gymnas. tanároknak $18\frac{3}{10}\%$ tanévre 100. ft. o. p. segélydíj kegyelmesen utalványoztatik. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1860. febr. 29. 811. sz. int.

17. Több gymnas. Programjai küldetnek. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1860. márc. 26. 1137. sz. int.

18. Emlékezetbe hozatik, miszerént a templomokban csupán egyházilag bevett énekek használtassanak. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1860. máj. 1. 1519. sz. int.

19. Az érettségi szigorlatra folyó é. augusztus 29. napja tüzetik ki. Az erd. r. kat. isk. főigazg. 1860. maj. 28. 1799 sz. int.

20. Az erdélyi cs. k. helytartóság folyó é. május 29. $\frac{4005}{555}$ sz. leirata nyomán, a tanácsülési jegyzőkönyvek visszaküldése mellett

a) kiemeltetik a tanári karnak dicséretes törekvése, melylyel a rábizott számos ifjuságban a megfelelő tanmódszer alkalmazása által a tanítást a jelen tanév folytán is gyümölcsözővé tenni tudta; — továbbá, hogy a tanári kar támogatásával jónak bizonyult gondoskodása és hivatásszerű buzgalma az igazgatóságnak eredményezé az ifjuság erkölcs-vallásilag jó viseletét is. Minek következtében a tanintézetnek mindkét iránybani félre nem ismerhető haladása kellemes tudomásul szolgál.

b) Fölemlítettik, miszerént a pontos és szabatosan szerkesztett tanácsülési jegyzőkönyvek a házi- és iskolai írásb. föladványok kellő megválasztása, — valamint a óról óra fölvelt tantárgyak helyes fölosztásáról tanúskodnak.

Brendusán Tivadar V. oszt. tanoncnak, a 8. sz. tanácsülési jegyzőkönyvben fölhozott indokok nyomán, csupán a kolosvári gymnasiumból való eltávolítása helybenhagyatik.

c) A 11. sz. jegyzőkönyvvel fölterjesztett tanterv az $186\frac{0}{1}$ évre szintén helybenhagyatik.

Végül a bekebelezett és illetőleg kebelezendő magántanoncokra (Privatschüler) nézve megjegyeztetik, miszerént azoknak neve, nemzetisége, sat. az illető osztály fő-névjegyzéke (Hauptkatalog) végén, úgy a kiállott vizsgálat nyomán érdemlett ipar-jelző (calcul) is jegyeztessek be e szónak „magántanonc“ hozzáadásával. — Ugyanezen eljárás követendő a semmi gymnasiumba nem kebelezett magántanulókra (Privatisten) nézve is.

B.)

Az 18^{59/60}. tanév folytán tartatott tanácsülések némely lényegeseb határozatainak jegyzéke.

1. 1859. aug. 30-án határozaték: hogy az ifjuság összeírása, és ama tanoncoknak, kik e tanintézetbe fölvétetni kívánnak, megvizsgálása u. azon hó 31. szept., 1. 2. és 3. napjaiban történjék meg. E napok folytán állják ki a vizsgálatot azok is, kik a mult tanévben valamely tárgyból csekély előmenetelt tanusítván, a buktató ipar-jelző (calculus) kijavítására engedélyt nyertek; 4-én az összes tanári kar jelenlétében a Szentlelket segédül hívó szent miseáldozat tartassék; végre 5-én a rendes előadások vegyék kezdetöket; s 21-én az iskolai törvények hirdettessenek ki.

2. 1860. márc. 7-én a tanári kar legbensőbb fiú háláérzetétől indítatva: az erdélyi püspök és főigazgató H a y n a l d L a j o s ur ő excellenciájának, ama kegyességeért, melyből a tanárok 100. ft. o. p. segélydíját kieszközölni méltóztatott, meleg köszönőiratot határozott.

3. 1860. márc. 31. határozaték: a benső ájtatosság és tiszta vallásosság előmozdítására a lelki szent gyakorlatok a nagy-hétben szokott módon és rendben megtartassanak, hogy a tanuló ifjuság kellőképen elkészítve járuljon az Úr vacsorájához.

4. 1860. május 31. határozaték: hogy június 14-én a Szentlélek segédül hívása után püspöki biztos ő méltóságának jelenlétében megtartatván a hittanbóli vizsgálat, a többi tantárgyakból az írás- és szóbeli vizsgálatok osztályonkint a hó végeig folyjanak. — Ez idő alatt tartassék az érettségi szigorlatok írásbeli része is.

A sz. gyónás és áldozás sz. Háromság vasárnapjára tétetik; a tanfolyam befejezése pedig június 30-ára, mely napon az ünnepélyes hálááldozat bemutatása és bizonyítványok kiosztása után az ifjuság hazabocsáttatik.

A szóbeli érettségi szigorlat felsőbb határozat folytán folyó évi augusztus 29-re tétetett.

II. T A N Á R I K A R.

A.) Rendes tanárok 18⁵⁹/₆₀ tanévben.

Tanár neve.	Tantárgyak, melyeket előadott.	Tanodai osztályok, melyekben előadásokat tartott.	Hetenkinti előadásainak óraszám.	J e g y z e t e k.
Bolgár Mihály.	Földrajz és történet. Természettudomány.	III. V. VI. VII. VIII. III.	17.	VI. osztály főnöke.
Englohner Vince.	Latin, magyar, német nyelv, s természetr. Német nyelv.	I. II.	18.	I. osztály főnöke.
Finály Henrik.	Latin irodalom. Mennyiségtan.	VII. VIII. VI. VII. VIII.	17.	Helyet.tan. Amagy. tud. Akad. lev., az erd.gazd. egylet tiszt.tagja; az erd. muzeum-egylet titkára; a VII. osztály főnöke.
Horváth Pius.	Hittan.	V. VI. VII. VIII.	9.	Igazgató, főgymnasiunmi hitszónok és lyceumi könyvtárőr.
Kulhanek Antal.	Ásvány- s növénytan. Német nyelv s irodal.	V. III. V. VI. VII. VIII.	17.	A cs. kir. bécsi állat- s növénytani, — a k. magyar, — az erdélyi — és pozsonyi természettudom. társ. rend. tagja, s ásványtár főügyelője.
Matusik nep. János.	Földrajz. Lat. s magy. nyelv, történelem és természetrajz.	I. II.	18.	II. oszt. főnöke. A kir. magy. természettudom. társulat rendes tagja.
Ovsiák Alajos.	Mennyiségtan. Természettudom. Bölcsészet.	I. II. VI. VII. VIII. VII. VIII.	18.	Szép műv. s bölcs. tud., term. és csillagda főügyelője, s a VIII. osztály főnöke.
Sárváry Béla.	Latin nyelv. Magyar nyelv és irodalom.	III. III. IV. V. VI. VII. VIII.	18.	III. osztály főnöke.
Steiger József.	Hittan. Görög nyelv.	I. II. III. IV. III. IV.	16.	Algymnasiunmi hitoktató.
Való Mihály.	Görög nyelv.	V. VI. VII. VIII.	19.	—
Várady Móríc.	Latin, ném. ny., földr. s történ. Latin nyelv.	IV. VI.	18.	IV. oszt. főnöke és tanácsülési jegyző.
Végh József.	Latin irodalom. Mennyiségtan. Természettan.	V. III. IV. V. IV.	19.	V. oszt. főnöke.

Mindnyájan kegyes tanítórendi tagok, a helyettes tanáron kívül.

B.)

Rendkívüli tanárok.

Fekete János, g. e. esperes, román nyelvtanár; — Sivet Károly, francia nyelvtanár; — Simó Ferenc, rajztanító; — Ruzicska György, énektanító; — Benkő József, szépiró.

III.

RÉSZLETES JEGYZETEK A TANULÓ NÖVENDEKEKRŐL

18⁵⁹/₆₀. tanévben.

Szakosztály	Tanulók száma	Róm. kath.	Gör. kath.	Görög nem egy.	Ágostai vall.	Zsidó	Összesen	Magyar vagy székely	Román	Német	Lengyel	Zsidó	Összesen	Rendes ösztöndíjas	Rendkív. ösztöndíjas	Tandijtól ment	Erkölcsei viseltetből
I.	79	37	34	6	1	1	79	35	40	3	—	1	79	1	—	n	k
II.	78	39	31	5	3	—	78	41	36	—	1	—	78	—	—	a	ü
III.	56	27	25	3	1	—	56	26	28	2	—	—	56	1	—	j	e
IV.	47	20	27	—	—	—	47	17	27	2	1	—	47	2	—	á	ö
V.	46	23	23	—	—	—	46	20	23	2	1	—	46	4	—	y	r
VI.	37	23	14	—	—	—	37	22	14	—	1	—	37	4	1	n	e
VII.	27	20	5	2	—	—	27	20	7	—	—	—	27	3	1	d	ü
VIII.	23	16	7	—	—	—	23	16	7	—	—	—	23	4	—	i	e
Összesen	393	205	166	16	5	1	393	197	182	9	4	1	393	17	2	m	k

M i n d n y á j a n e l s ő r e n d ű e k

IV.

Átmeneti tanterv az 18⁶⁰/₆₁ tanévre, melyet a tanári kar a m. cs. k. erdélyi helytartótanácsnak följterjesztett és mely helybenhagyást nyert.

1) Hittan.

- I. osztály. Hetenkint 2. óra. A tanév folytán előadatik s be is végeztetik a közönséges keresztény anyaszentegyháznak tanítmánya a) a hitről; b) a parancsokról; c) a malaszt eszközeiről vagyis a szentségekről; végre az imádságról. Kézikönyv, püspöki kegyes rendeletnél fogva: „Nagy katekizmus kath. tanulók számára, a városi iskolákban. Eger. 1852. 8r.“
- II. osztály. Hetenkint 2. óra. A közönséges keresztény anyaszentegyháznak gyakorlatban levő szertartásai és szokásai, jelentményeik lényegére viszonyítva, magyaráztatnak a következő kézikönyv szerint: „A ker. kath. anyaszentegyház szertartásai és szokásai röviden megmagyarázva. Veszprém. 1851. 12r.“
- III. osztály. Hetenkint 2. óra. A tanév folytán befejezőleg előadatnak az ó szövetség bibliai szenttörténetei, ezen tankönyv vezérlete szerint; „Bibliai történet. Roder Alajos. Kiadja a Sz.-István-Társulat. Pest. 1852. 8r.“
- IV. osztály. Hetenkint 2. óra. A tanév befejeztéig megmagyarázva előadatnak, a III-d. osztályban kijelelt kézikönyv szerint, az új szövetség bibliai szenttörténetei.
- V. osztály. Hetenkint 2. óra. Kifejtetnek az alapigazságok a kinyilatkoztatás- és Jézus Krisztus egyházáról. Tankönyv: A kath. religio tankönyve. Martin Konrád után fordít. Mester István.
- VI. osztály. Hetenkint 2. óra. Előadatik a kath. religiotan különös része. Tk. u. az.
- VII. osztály. Hetenkint 2. óra. Ker. erkölcsstan. Tk. u. az.
- VIII. osztály. Hetenkint 3. óra. A ker. egyház történelme. Tk. u. az.

2) Latin nyelv.

- I. osztály. Hetenkint 8. óra. A betűk és szótagok. Az igeragozás némi ismertetése. A fő- és melléknevek ragozása, ezeknek fokozása. Az igehatározók, névmások, számnevek, elöljárók, az összetett nevek ragozása, némely harmadik ragozású főneveknek egyes esetére vonatkozó észrevételek. A főnevek nemeiről szóló szabályok adatnak elő. Kézikönyv: Kühner, magyarázva Szepesi Imrétől. II. kiadás. Pest. 1853.
- II. osztály. Hetenkint 8. óra. A nyelvtannak ígérekre vonatkozó része, elméleti s gyakorlati módszer szerint értelmeztetik, ezen kézikönyv vezérleténél fogva: „Elemi latin nyelvtan, gyakorlatilag előadva Szepesi Imre, kegyesrendi tanár által. Második rész. Pesten, 1850. 8r.“ A kézikönyvben foglaltató gyakorlati példák a nyelvtani szabályokra al-

kalmaztatnak. Honn kidolgozandó nyelvgyakorlatok minden két hétben egyszer, tanodaiak pedig hetenkint egyszer adatnak; a hibák kijelölve megjavíttatnak.

- III. osztály. Hetenkint 6. óra. Tárgyaltatik a latin szókötés. Kk. Szepesi Imre, Pest. 1852. Olvasókönyv: *Historiae antiquae usque ad Caes. A. obitum.* Em. Hoffmann, Vindobonae. 1854. Ezekhez járulnak a nyelvtani szabályokhoz alkalmazott fordítások és gyakorlatok, tanodai hetenkint 1. otthoni 2. hétben 1.
- IV. osztály. Hetenkint 6. óra. Első félévben az igék idei- és módjainak használata taníttatik, folytonos írás- és szóbeli gyakorlatokkal a fordításban latinból magyarra és viszont. — Olvasztatik *Julius Caesar Commentarii de bello Gallico lib. I.* — Második felében a latin szómér- és verstan; — a gyakorlatok folytattatnak. Olvasmány: *Caesar de bello Gallico lib. II.* és *Ovidii Trist. lib. III. Elegia VII.*
- V. osztály. Hetenkint 6. óra. — Olvasmányok: T. *Livius Historiájának XXI. és XXII.*; P. *Ovidius Naso Metamorphosisának I. II. VI. könyvéből szemelvények* Grysar szerint. — Hetenkint egy iskolai, minden két hétben egy házi gyakorlat.
- VI. osztály. Hetenkint 6. óra. *Virgil 8. pásztor-dala* Vagner Fülöp után. *Georg. I. és II. könyv,* Ruaeus Károly után. *Sallustius Catilinája.* — Minden héten egy iskolai, és minden két hétben egy házi gyakorlat.
- VII. osztály. Hetenkint 5. óra. *Cicero védbeszédje Cn. Plauciusért és Dejotarus király mellett* Halm magyarázata szerint; azután *Virgilius Aeneisének* harmadik, hetedik és nyolcadik könyve Wagner szerint. Hetenkint egy iskolai, havonkint két házi gyakorlat.
- VIII. osztály. Hetenkint 5. óra. *Tacitus évkönyvei 2-ik és 4-ik könyve,* és *Germania általános része* Orelli magyarázata szerint; *Horatius lantos költeményei* Grysar szemelvénye szerint és *Dillenburger magyarázataival,* azután *Quintilianus szónoklattana 10-ik könyve.* Hetenkint egy iskolai, havonkint két házi gyakorlat.

3) Görög nyelv.

- III. osztály. Hetenkint 4. óra. Betűtan, az ige némi ismertetése, névragozás, mellék- és számnevek, névmások, tiszta jellemű igék ragozása, Szepesi Imre nyelvtana szerint. I. II. rész. Iskolai, és házi gyakorlatok, fordítás, elemzés.
- IV. osztály. Hetenkint 4. óra. Az előbbieik ismétlése; a μ végzetű igék ragozása a rendhagyókkal, szintén iskolai, és házi gyakorlatok kíséretében, Szepesi Imre tankönyve szerint.
- V. osztály. Hetenkint 5. óra. A μ végzetű igék alakтана, szószármaztatási szabályok, a szókötés gyakorlati ismertetése. Tankönyv ugyanaz, III. r. *Xenophon Anab. III. és IV. könyv. Ilias I. Rhap. egészen fordítva és elemezve,* előrebozsátva Homér szójárásáról némi szükséges ismereteket. K.-k. *Xenophon, Ilias, Hohegger. Írásbeli gyakorlatok.*
- VI. osztály. Hetenkint 5. óra. Szókötés, szó- és írásbeli gyakorlatok kíséretében. *Xenophon Anab. V. és VI. könyv. Ilias VII. és VIII. Rhap. Írásbeli dolgozatok.* K.-k. ugyanaz.
- VII. osztály. Hetenkint 4. óra. *Ilias Hohegger szerint IX. és X. Rhap. Demosth. Olynt. beszédei I. II. III. s írásbeli dolgozatok.*
- VIII. osztály. Hetenkint 5. óra. *Homér Ilias Hohegger-féle kiadás XV. és XVI. Rhap. 1—500. Platon Apologiája, s írásbeli dolgozatok.*

4) Magyar nyelv.

- I. osztály. Hetenkint 2. óra. Betűtan és helyesírás. Szótan. Szóragozás fő- és melléknevek-, úgyszintén az igékre nézve. Kézikönyv: Magyar nyelvtan az algymnasium I. és II. osztálya számára, Ihász Gábortól. Olvasókönyv: Trautwein nep. Jánosé.
- II. osztály. Hetenkint 2. óra. Szóalkotás, jelesen szóképzés és összetétel; mit a mondattan követett, a mondat- és szókötésről szóló két szakaszban. Kézikönyv ugyanaz. — Olvasókönyv Trautwein nep. Jánostól. II. kötet. Buda. 1854.
- III. osztály. Hetenkint 2. óra. A magyar szókötés főbb szabályai: a) szóegyeztetés, b) szóvonzat, c) szórend. Tankönyv a m. t. társaságtól. Buda. 1848. Olvasókönyv: Trautwein J. Pest. 1852. III. r.
- IV. osztály. Hetenkint 2. óra. A polgári ügyiratok általános kiterjedésben Laky Dömötör nyomán. Olvasókönyv: Szvorényi József.
- V. osztály. Hetenkint 2. óra. A magyar irodalom ókora; Kézikönyv Lonkay Antal I. r. Pest. 1855. Mind itt, mind a főnebbi osztályokban föladvattak kellő időben mind az otthoni mind a tanodai gyakorlatok.
- VI. osztály. Hetenkint 2. óra. A magyar irodalom újabb és legújabb iskolája. Kézikönyv a főnebbitől. II. r. Pest. 1855. Rendes irálygyakorlatokul mind otthon mind a tanodában prózai és költészeti tárgyak szolgáltatott anyagot.
- VII. osztály. Hetenkint 2. óra. A magyar irodalom története a legrégebb időktől a középkorig. Kézikönyv Lonkay Antal, I. r. Pest. 1855. Kidolgozásul a kijelölt határidőkben mind otthon mind a tanodában az irályfaj mindkét nemében gyakoroltattak.
- VIII. osztály. Hetenkint 2. óra. A magyar nemzeti irodalom története a középkortól napjainkig. Vezérkönyv Lonkay Antal, II. r. Pest. 1855. Olvasmányok és elemzések mindkét osztályban az említett kézikönyvből vétettek; föladványokul az irály fensőbb nemei szolgáltak.

5) Német nyelv.

- I. osztály. Hetenkint 3. óra. Nevek és igék alaktana. Kézikönyv: Gyakorlati módszer a német nyelvnek megtanulására. A'hn (Seindenstücher) tanmódja szerént, nyelvtani jegyzetekkel. Szerzé Hartmann Lipót. N. Kanizsa. 1851. Olvasás, irás.
- II. osztály. Hetenkint 3. óra. A főnevek eseteinek képezése, és használata; a többes szám képezése; a melléknevek és névmások egyeztetése; továbbá a melléknevek fokozása, ragozása; és a szókötés, első elemi fordításokkal magyarból németre és viszont. Ezek ismétléséhez járul, folytonos gyakorlás mellett, az igék és elüljárók alak- és kötés-tana, s az idők körüli szabályok, végre a mondat főbb részeinek magyarázata. Módszer és kézikönyv ugyanaz.
- III. osztály. Hetenkint 3. óra. Nevek és igék alaktana, szóegyeztetés, olvasás, fordítás. Kézikönyv: Német Gramm. írta Toepler Theophil Eduard. Pest. 1854.
- IV. osztály. Hetenkint 8. óra. Igetan, szókötés, mondattan, olvasás, fordítás. Kézikönyv: Német Gramm. írta Toepler Th. Eduard. Pest. 1854. és: Lesebuch für die Mittelschulen im Kaiserthume Österreich. I. Theil. Wien. 1858.

- V. osztály. Hetenkint 3. óra. Mondattan, Heyse szerént. Olvastatik, fordítottatik, elemeztetik Lesebuch für die Mittelschulen im Kaiserthume Österreich. II. Theil. Wien. 1858.
- VI. osztály. Hetenkint 3. óra. Olvastatik, fordítottatik, elemeztetik Mozart J. Lesebuch. II. Theil. Wien. 1850. Házi és tanodai dolgozatok.
- VII. osztály. Hetenkint 3. óra. Olvastatik, fordítottatik és értelmeztetik Mozart J. Lesebuch. IV. Theil. Szavalás, szerkesztés.
- VIII. osztály. Hetenkint 3. óra. Olvastatik és értelmeztetik Mozart J. Lesebuch. I. Theil für die oberen Klassen. Szavalás, fordítás, szerkesztés. A német irodalom rendszeres szemléje, különös tekintettel a remekírók életrajzára. Kéziratból.

6) Történelem s földrajz.

- I. osztály. Hetenkint 3. óra. Földrajz. A mér-, természettani és politikai földrajz elemei. Kézikönyv: „Az egyetemes földrajz alapvonalai.“ Matusik Jánostól. Kolozsvártt, 1853.
- II. osztály. Hetenkint 3. óra. Történelem. Az egyetemes világtörténetből az ó-kor. Kézikönyv: Az ó-, közép- és újkorbéli történetek alaprajza. Pütz Vilmos szerént. I. kötet.
- III. osztály. Hetenkint 3. óra. Középkor. Időszaki földrajz. Kézikönyv u. a. II. köt.
- IV. osztály. Hetenkint 3. óra. a) Történelem. Újkor. Kézikönyv a nevezett, III. kötet.
J e g y z e t. — Egyes országtörténelmet ugyanannak, sőt a földrésznek is, melyen fekszik, földrajzi átnézete nyitja meg minden osztályban. b) Földrajz. Az austriai birodalom népszerű leírása. Kézikönyv: „Austriai honismeret. Bécs. 1854.“
- V. osztály. Hetenkint 3. óra. Az egyetemes történelemből: Ázsia és Afrika népeinek ó-kori története, görög-perzsa háborúk, a makedonok és rómaiak története a császárok koráig. Időszaki földrajz. Kézikönyv: Schröck Ferenc. Pest. 1856.
- VI. osztály. Hetenkint 3. óra. A római császároktól Habsburgi Rudolfig. Időszaki földrajz. Kézikönyv u. az.
- VII. osztály. Hetenkint 3. óra. Habsburgi Rudolftól a spanyol örökösödési háborúig. Időszaki földrajz. K.-k. u. az.
- VIII. osztály. Hetenkint 3. óra. A spanyol örökösödési háborútól a bécsi congressusig. — II. félévben: Az osztrák birodalom statistikája. Időszaki földrajz. K.-k. u. az.

7) Mennyiségtan.

- I. osztály. Hetenkint 3. óra. Számítan. Négy alapszámítás egész- és törtszámokkal, tizedes törtek. Kézikönyv: Elemi számítan. I. rész, írta Barts Ferenc.
Mértani nézlettan. Pontok, vonalok, szögek, háromszögek, és egyenközények több sajátságai. Kézikönyv: Mértani nézlettan, Koller Károlytól. Pest. 1851.
- II. osztály. Hetenkint 3. óra. Számítan. Viszony, aránytan, és ez által megfejtendő számítás nemei; továbbá a hossz- és súlymértékek. — Kézikönyv: Elemi számítan. II. rész, írta Barts Ferenc.
Mértani nézlettan. A három- és sokszögek rajzolása, osztása, területök kiszámítása és változtatása. — Kézikönyv: Koller Károly mértani nézlettan. Pest. 1851.
- III. osztály. Hetenkint 3 óra. Betűszámítan. A négy alapszámítás egész- és törtszámokkal; hat-

- ványozás, gyökfejtés és csoportozati munkálatok. Kézikönyv: Tury Osváld. — Mértani nézlettan. A többszögek átváltoztatása, termérése; körtan. Kézikönyv: Koller K.
- IV. osztály. Hetenkint 3. óra. Betűszám. Viszonyok, arányok és az ezeken alapuló műveletek; egyenletek egy ismeretlennel. Kézikönyv: Mocnik, fordít. Dr. Arenstein. — Mértani nézlettan. Tömörten, fölület- és tömegmérés. Kézikönyv: Koller K.
- V. osztály. Hetenkint 4. óra. A négy alpművelet; közönséges, tizedes, lánc törtek; hatványozás, gyökfejtés; szertelen és képzetes mennyiségek. — Mértan. Hosszuság- és lapmértan. Kézikönyv: Mocnik, ford. Dr. Arenstein.
- VI. osztály. Hetenkint 3. óra. Betűszám. Elsőrendű egyenletek több ismeretlennel és négyzetes egyenletek, arányszámok, sorzatok. — Mértan. Kúpmetsetek, tömörten és sík háromszögtan. Kézikönyv: Mocnik, ford. Dr. Arenstein.
- VII. osztály. Hetenkint 3. óra. Betűszám. A Newton-féle kéttágu képlet. — Mértan. Háromszögtan és taglalat mértan a síkban. Kézikönyv: Mocnik, ford. Dr. Arenstein.
- VIII. osztály. Hetenkint 1 óra. Az egész tantárgy ismétlése és gyakorlati példák kidolgozása.

8) Bölcsészettan.

- VII. osztály. Hetenkint 2. óra. Gondolkodástan.
- VIII. osztály. Hetenkint 2. óra. Tapasztalati lélek- és gondolkodástan. Purgstaller József szerént.

9) Természettan.

- III. osztály. Hetenkint 2. óra. A testek közös tulajdonai s halmaz-állapota; vegytani elemek, gép- s hévtan. Kézikönyv: Schabus, ford. Hollósy Justinian.
- IV. osztály. Hetenkint 3. óra. Erőmű-, híg- s légnyuftan; hang- s láttan; villanyosság, delezesség s csillagászat. Kézikönyv: Schabus, ford. Hollósy Justinian.
- VII. osztály. Hetenkint 3. óra. A testek közös tulajdonai, vegy-elemek, híg-, légnyuft- s moztan; gép-, hang- s hévtan. Schirhuber Móric szerént.
- VIII. osztály. Hetenkint 3. óra. Láttan, villanyos, és delezés tünemények, csillag- s légtünettán. Ugyanazon könyv szerént.

10) Természetrájt.

- I. osztály. Hetenkint 2. óra. I. félévben az emlősök. — II. félévben a rovarok és férgek. Kézikönyv: A természetrajz elemei, írta Hanák ker. János. Pest. 1854.
- II. osztály. Hetenkint 2. óra. Első félévben az állatországnak folytatólag azon része adatik elő, mely röviden a madarakat, kétlakiakat (hüllőket) és halakat tárgyalja. — Második félévben pedig az egész növénytan, elméletileg kezdetül szabatos rövidséggel, de a gyakorlati életre különös figyelemmel. — Kézikönyv ugyanaz.
- III. osztály. Hetenkint 3. óra. I. félévben: Ásványtan. Hanák János szerént. II. félévben: Természettan, mint fölebb.
- V. osztály. Hetenkint 2. óra. Ásvány- s növénytan, kapcsolatban a földtan- és növények elterjedésével. Kézikönyv: Mihálka Antal. Pest. 1854.
- VI. osztály. Hetenkint 2. óra. Állattan, kapcsolatban az őslénytan- és állatok elterjedésével. Ugyanazon szerző szerént.
-

V.

Rendkívüli tantárgyak.

a.) Román nyelv.

V. és VI. osztály. Hetenkint 2. óra. Előadattak a román nyelv szabályai az ige-idők képzésig. Ehez járult gyakorlás az olvasás- és írásban latin betűkkel és Cyrill-félékkel; végül fordítások román nyelvből magyarra és viszont. A mondatalkotást mindkét osztály együtt és egyszerre tanulta. A rendes tanítványok száma 43.

VII. és VIII. osztály. Hetenkint 2. óra. A román helyesírás és nyelvtan, egész terjedelmében; a szókötés szabályai. — Gyakorlás végett: elemzés, fordítás magyarra és viszont. A tanulók száma 20.

b.) Francia nyelv.

1-ső osztály. Hetenkint 3. óra. Előadattak a francia nyelvből: a mellék- és állapotjegyző nevek, rendes és rendhagyó igék. Olvasás, és németből franciára fordítások. A tanítványok száma 10.

2-ik osztály. Hetenkint 3. óra. Előadattak a francia nyelvből: a helyesírás és nyelvtan egész terjedelmében; a szókötés szabályai; a francia irodalom ismertetése. Fordítás franciából magyarra. A tanítványok száma 10.

c.) Rajz.

Az 1-ső és 2-ik osztály hetenkint háromszor; a 3-ik és 4-ik osztály egyszer; az 5-, 6-, 7-, 8-ik osztály is egyszer. — A kezdők a rajzvonalak ismeretébe és azoknak utánzásába avattattak. A gyakorlottabbak egy része árnyékolatot fekete krétával, más része két krétával t. i. feketével az árnyékolatot, és fehérrel a világosságot, harmadik része alászínezve és arra fekete krétával kiárnyékolva rajzolt, egy negyedik része aquarel festéssel foglalkozott. A tanítványok száma 40.

d.) Ének.

Az al- és főgymnasium osztályaiban hetenkint 4. óra. a.) A kezdők a hangjegyek különiségével magasságra és mélységre, hosszúságra és rövidségre nézve ismertettek meg; továbbá azoknak neveit külön kulcsokban, és intonatioját tanulták meg scalaéneklésben és apróbb énekgyakorlatokban. b.) A haladóknak, a távolabbi hangközök a különböző tactusnemek fölosztása, és némely hangnemekbeni énekek adattak elő. c.) A felső énekosztályban — tenoristák és bassisták — különféle egyházi és egyéb énekek, 6. különböző hangnemben, adattak elő. A tanítványok száma 58.

e.) Szépirás.

A szokott magyar és német folyóírásban (Current) az algymnasium mind a négy osztálya oktatást nyert, valamint a magyar és német törtírásban (Fraktur) is; ez utóbbiban azon-

ban és a német nyomtatott hárántírásban (Kanzley) csak azon ifjak oktattattak, kik a főnemlített folyóírásban előhaladást tanusítván, magoknak kellő ügyességet szereztek. A tanulók száma összesen 76.

f.) Testgyakorda.

Kegyelmes főpásztorunk és főigazgatónk kegyes engedelme és pénzbeli segedelmezése folytán e f. 18³/₆₀. tanév kezdetén állíttatott föl a testgyakorló intézet a lyceumi épület egyik tágas teremében. Tanuló hol több, hol kevesebb; összes számmal 75. — Tanított Mocsári György, utóbb Nagy Gáspár.

VI.

Magyar irálygyakorlati föladványok.

V. osztály.

A tudományok gyöke keserü, de gyümölcsük édes. }
Legfőbb jó az erény. } (Körmondatok)
Engedelmeskedjünk a törvényeknek. }
Az emberi kebel legnemesebb tulajdona a hála. }
Zrinyi Miklós halála. (Történelmi rajz)
A bölcsesség pohara. (Mese.)
A molnár és fia. (Mese.)
A Horatiusok és Curiatiusok. (Életkép.)
Kolosvár ritkaságai. (Levélalak.)
Aristides és Themistoklés. (Elbeszélés.)
A jótékonyság becse. (Párbeszéd.)
A medve és róka. (Párrim.)

VI. osztály.

A felhők. (Mondatbővítés.)
A helyes válasz. (Adoma.)
Egy jó és gondos atya. (Életkép.)
A tisztelet az erény jutalma. (Körmondatok.)
Az elégtelen számár. (Mesés elbeszélés.)
A fukar. (Jellemrajz)
Új évi üdvözlés. (Levél.)
Az árva fiú. (Elbeszélés.)
A barátság. (Alagya.)

A méh és galamb. (Keresztrim.)
Brutus. (Jellemrajz.)
A husvétii szertartások. (Leírás.)
Nagy Károly nagysága. (Történeti rajz.)
Arpád és csatái. (Hexameter.)

VII. osztály.

A műbírálat. (Prózai áttétel.)
A költészeti olvasmány. (Kivonat.)
A remény. (Alakmésítés.)
Irodalmi ismeretünk. (Levél.)
A szüret és örömei. (Költői próza.)
Kodrus halála. (Történelmi rajz.)
H. Mátyás tudományos működése. (Indokolás.)
A tavasz gyönyörei. (Alagya.)
Minden káros és erkölcstelen tény magva a röstség kertében terem. (Körbeszéd.)
Mátyás jelesebb tettei. (Hexameter.)
A nagylelkűség sokkal hatalmasabb fegyver a kegyetlenségnél. (Történelmi rajz.)
Neander álma. (Faludi nyomain.)
Hunyadi János. (Jellemvonások.)

VIII. osztály.

A diófa. (Prózai áttétel.)
A legszebb ének. (Műbírálat.)
Az irigy. (Rímek.)
Kazinczy emléke. (Írói jellemrajz.)
Másolhatók-e a szenvedélyek. (Értekezés.)
A kis festő. (Beszély.)
Anyai köny hatalma. (Történelmi életkép.)
A zene és költészet kapcsa és legéreztetőbb eszköze a szellemi élvezetnek. (Körbeszéd.)
Manlius Torquatus. (Jellem- és életkép.)
A bölcs magában bizik. (Mondattárgyalás.)
A tenger és folyó. (Allegoria.)
Bizonyos tanulni vágyó ifjunak irodalmi élvezetei. (Levelek.)
Egy másik értesíti barátját a K. ünnepélynek irodalmi fontosságáról. (Levél.)

VII.

Átmeneti vizsgálatok eredménye.

Szak- osz- tály	Átmeneti bizonyít- ványt nyert	Á l t a l á n o s s o r o z a t.				Vizsgálat- lan maradt	Magán tanuló	Összesen
		Első rendű kitünéssel	Első rendű	Másod rendű	Harmad rendű			
I.	52	20	32	10	12	5	1	79
II.	54	16	38	9	1	14	—	78
III.	42	14	28	9	—	5	—	56
IV.	36	9	27	11	—	—	—	47
V.	26	10	16	13	—	7	—	46
VI.	32	9	23	4	—	1	1	37
VII.	21	6	15	5	—	1	—	27
VIII.	21	3	18	—	—	2	—	23
								393

Az érettségi szigorlatra a helybeli róm. kath. gimnásiumból jelentette magát 21, kik az írásbeli vizsgálatot júniusban kiállván, a szóbeli szigorlatra felsőbb rendelet folytán aug. 29-kén jelennek meg.

VIII.

Főpásztori látogatás.

Nagyméltóságú és ft. **Haynald Lajos** erdélyi püspök és főigazgató ur m. okt. 10-kén magas látogatásával szerencsétlété tanintézetünket. Az atyai figyelem, melynek következménye volt e nyájas leereszkedés, a minden jóra buzdító lelkes szavak az ifjuság erkölcsi és önművelési állapotjára fölötte jótékonyan hatottak. — Kedves kötelességünknek tartjuk e helyütt nyilvános köszönetet mondani püspök és főigazgató ur' ő nmlgának tanintézetünk iránt tanúsított atyai kegyelmeért, mely szerént nem csak a tanárok fizetését nagyobbította 100. frttal, hanem a testgyakordát is évenkint 70. frttal megajándékozni, s az intézetet 50. db. új paddal felszerelni méltóztatott.

IX.

H á l a.

Végre a tek. magyar tud. Akademia iránt rójuk le hálatartozásunkat. Ugyanis a tud. Akademia még mult 1859. jul. 15. küldött néhai Szilassy János, nagy-váradai l. sz. kanonok s akad. tiszt. tag „Philosophiai Tanulmányok“ című munkájából a gymn. igazgatóhoz 15. példányt, hogy azok a két legfelsőbb osztály növendékei közül azoknak nyújtassanak emléktül, kik magokat a philosophiai tanulmányokban kitüntették. Minthogy nálunk a tanév jun. végével záratik be, a tud. Akademia nagybecsü adománya csak e f. tanévben osztathatott ki.

T A R T A L O M

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

Tartózat a középkori tudományosság és művészet mezején. Horváth Piustól 3.

ÉRTESÍTŐ RÉSZ.

I. A tanintézet körében tett időszakai intézkedések.

- A) A tantígyet érdeklő fontosabb rendeletek kivonata 22.
- B) Az 18⁵⁹/₆₀. tanév folytán tartatott tanácsülések némely lényegesb határozatainak jegyzéke 24.

II. Tanári kar.

- A) Rendes tanárok 18⁵⁹/₆₀. tanévben 25.
- B) Rendkívüli tanárok 26.

III. Részletes jegyzetek a tanuló növendékekről 18⁵⁹/₆₀. tanévben 26.

IV. Átmeneti tanterv az 18⁶⁰/₆₁. tanévre, melyet a tanári kar a m. cs. k. erdélyi helytartó-
tanácsnak fölterjesztett és mely helybenhagyást nyert 27.

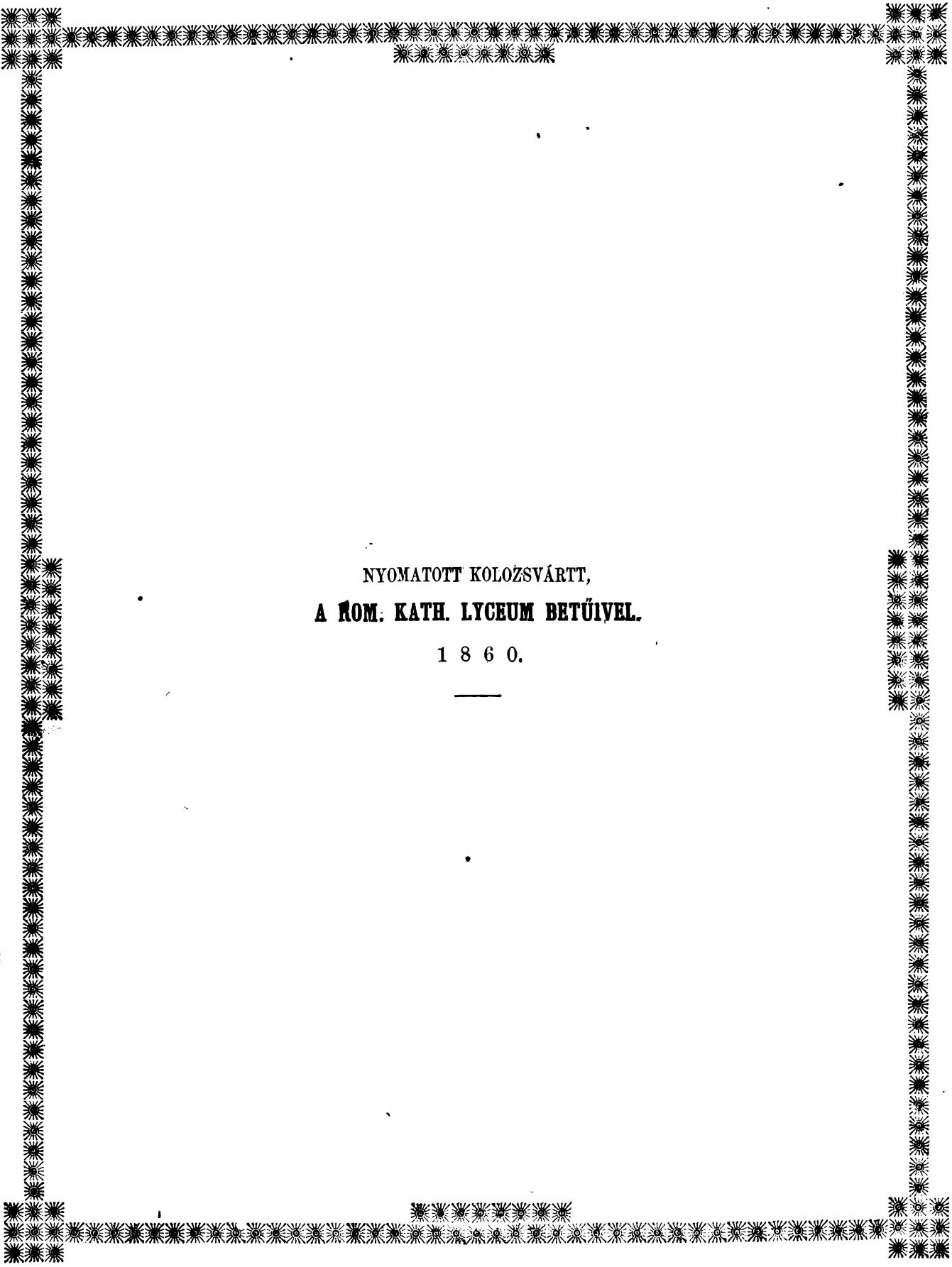
V. Rendkívüli tantárgyak 32.

VI. Magyar irálygyakorlati föladványok 33.

VII. Átmeneti vizsgálatok eredménye 35.

VIII. Főpásztori látogatás 36.

IX. Hála 36.

A decorative border consisting of a repeating floral or sunburst pattern, forming a rectangular frame around the central text.

NYOMATOTT KOLOZSVÁRTT,
A RÓM. KATH. LYCEUM BETŰIVEL.

1 8 6 0.
